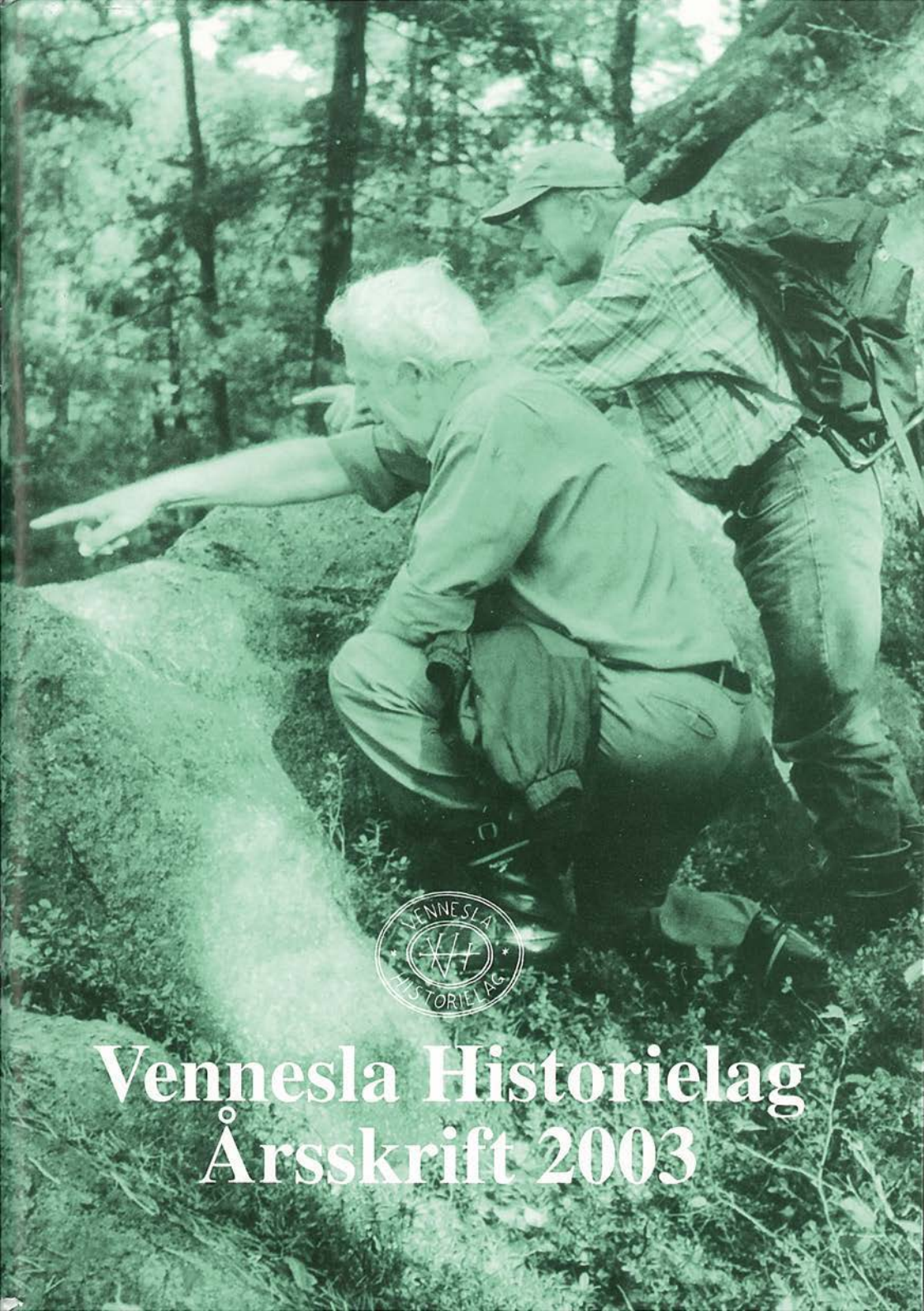

Vennesla Historielag Årsskrift 2003

Forsidebilde:

På bygdeborga Steinborg i Driveneskleivane.

Jan Nilsen (foran) og Øystein Eliassen på ein utkikkspost med naturlig brystvern.

Har de sett fienden?

Vennesla Historielag Årsskrift 2003

Utgitt av
Vennesla Historielag
Oktober 2003

Innhold:

Hunsøya og bruene	4
<i>Av Peder R. Tharaldsen</i>	
Møte med Russerne i krigens og fredens Norge	15
<i>Av Peder R. Tharaldsen</i>	
Da freden brøt løs 7. mai 1945	19
<i>Av Harry Arntzen</i>	
Løer ved Storemyr	20
<i>Av Emilie Marie Andresen</i>	
Nye oldfunn på Kvarstein	23
<i>Av Solveig Andresen</i>	
Sagn fra Vennesla	26
<i>Av Randi Moseidjord Fjellestad</i>	
Litt om forbindelsen mellom folk i Torridal og Vennesla	31
<i>Av Bernt Kvarstein</i>	
Bygdeborgene våre	35
<i>Av Trygve Jortveit</i>	
Eit kjærte minne	44
<i>Av Trygve Jortveit</i>	
“Så tynn han er blitt...”	50
<i>Av Odd Arild Nordli</i>	
Krig og pestilens	56
<i>Av Olaf Ingebretsen</i>	
He dykken kyykken heime `os dykken?	68
<i>Historielagets dialektspalte av Olav Jortveit</i>	
Bomme og badeliv	87
<i>Språkprøve Av Olav Jortveit</i>	
Vennesla Historielags årsberetning for år 2002	89

Forord

Bak kvar artikkel i eit årsskrift ligg det mykje og konsentrert arbeid. Den enkelte skribenten set si ære i å vere "etterrettelig" når det gjeld innhald, og han søker heile tida å lage ei framstilling som vekkjer interesse og har klart og enkelt språk. Han les gjennom det skrivne med kritisk blick fleire gonger – kan hende med dagar mellom kvar gong det skjer – for å få eit best mogeleg resultat. Forfattaren legg seg sjølv sagt slik i selen fordi han med artikkelen sin stiller seg fram for ein stor flokk menneske som eig mykje kunnskap og rikt innsyn på mange område, - og som samstundes gler seg til å lese og oppleve.

Såleis er det ei spennande og vågal ferd forfattaren legg ut på. Men det fortel likevel bare om subjektive ønskje for gode tilbakemeldingar på arbeidet som er lagt ned. Og det er greitt nok! Men det finst ei rekkje langt viktigare og meir ideelle motiv for å lage eit historielagsskrift:

- å føre tradisjonar og kunnskap på ulike felt innom lokalhistoria vidare til nye generasjonar, t.d. gjennom skulen
- å skape forståing for menneska som budde her før oss – og for dei vilkåra dei levde under
- å løyse ut kunnskap, skrivebehov, forteljebehov som folk sit inne med om "føritia"
- men fyrst og fremst å skape identitet for eit lokalsamfunn slik at folket der kan seie: "Dette er vårt. Slik har foreldra, besteforeldra, forfedrane våre strevd, arbeidd, levd. Slik gledde dei seg, - og slik sørjde dei. Slik tala og song dei. Det er ikkje alltid så fint og stort, men det er vårt!"

Artiklane denne gongen går vidare på vegen for å stette desse motiva. – Me finn nye utgreiingar med stoff frå okkupasjonsåra i Vennesla 1940 – 45. Og frå tida omkring 1. verdskrigen får me m.a. lese om den øydeleggjande farangen "Spanskesjuka".

Minne som er knytta til Hunsøyna og Hunsfos er alltid godt stoff. – Tradisjonsstoff er tilgodesett med artikkelen "Sagn fra Vennesla" som syner at venndølane har likt å fortelje nifse soger i mørke haust- og vinterkveldar.

Vidare har me eit par utgreiingar om arkeologiske funn. Me får auka kunnskap om utnytting av utmarka i artikkelen "Løer ved Storemyr". Me skal vere nysgjerrige på ein artikkel om kontakten mellom folk i Torridal og Vennesla. Og det finst litt av kvart av interesse i ny dialektspalte med språkprøve.

For tredje år på rad har Odd Arild Nordli, Trygve Jortveit og underskrivne vore ansvarleg redaksjonsnemnd. Me sender vår beste takk til kvar einskild artikkelforfattar for gode og vel gjennomarbeidde bidrag. – Lesarane våre har mykje å gle seg til!

Vennesla i oktober 2003

For redaksjonsnemnda

Olav Jortveit

Hunsøya og bruene.

Av Peder R. Tharaldsen

Som de fleste av mine jevnaldrende i Vennesla, er også jeg en "heimeføding". Det var på den tid, 1926, ennå ikke blitt vanlig å sende barselkvinner til klinikk, så jeg ble født hjemme i huset Granli på Hunsøya. Jordmor var Frøken Mollestad som stammet fra Mollestad i Birkenes.

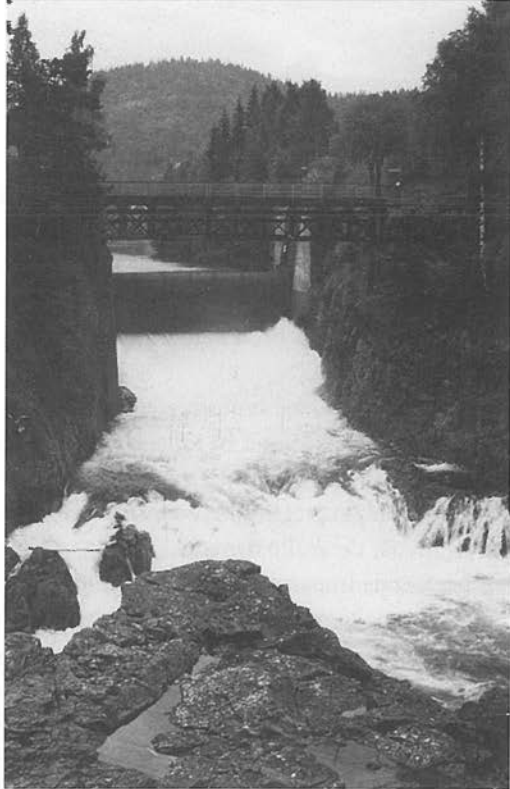
Her på Øyna tilbragte jeg min første barndom, en barndom som var innringet av vann på alle kanter. Otra delte seg nedenfor Venneslafjorden i to og etterlot Øyna som en barriere mellom de mektige vannfallene, Hunsfossen i vest og Helvedesfossen i øst. Min far var også født på Øyna, i 1886, mens min farfar kom fra Nes på Romerike. Han var født i 1853 på neset der Vorma renner ut i Glomma. Kanskje ikke så rart at jeg fikk interesse for vann, og at jeg i mange år kom til å arbeide med havneanlegg og vannkraftutbygging.

Men i mine tidligste år gjorde denne stadige vannstrømmen og det vedholdende bulderet når nålestemmen var åpen, meg også noe betenkt. Spesielt i småguttdagene syntes jeg der var svært bratt fra baksiden av uthusene våre, og rett ned mot elva. I flom kunne Otra grave langs skråningene, på begge sider. Jeg husker jeg en gang spurte Arna, eller Ada Ånesland som hun også ble kalt, og som var barnepike hos oss i en årrekke: "Du, Arna, tru du at fossen kan ta mæ sæ Øyna au?" Jeg så for meg at vi kunne havne nede i byen. Arna kunne berolige meg med at Øyna nok hadde fjellgrunn under fossene. Dessuten var der jo som et siste ankerfeste mange "fortøyninger" inn mot land.

Nettopp "fortøyningene", og små hendelser omkring disse, var det jeg ville fortelle om her. Den gang var der åtte slike forbindelser, i dag er bare seks av dem tilbake. Av disse er det vel bare to eller tre som er noenlunde uforandret fra den gang jeg bodde på Øyna.

Jeg synes da det er naturlig å starte med Fossebruna som jo går over Helvedesfossen, og fremdeles er hovedtrafikkåren til Øyna og fabrikken. I mine guttedager kom gangveien fra Borgen ned like ved landfestet på Øynasiden. På andre kanten av brua slynget Setesdalsbanen seg nær innpå.

Når vi skulle til "fastlandet", var det alltid spennende å passere over brua, uansett om fossen var åpen og vannet sjoget utfor stupet, med glimt i sort og

Fossebruna med valsedammen som erstattet nålestemmen i 1936. Foto: Vennesla Biblioteks fotosamling, nr. 56

grønt, for å ende i et kav av skummende hvitt, eller om stemmen var stengt og bare spredte stråler sto som små fontener ut fra nåleveggen. De klasket mot elvebunnen, mellom kulper og revner i fjellet. Men det var trygt å stå der oppe på brua, med ansiktet ut mellom de runde rørene på rekkverket og bare stirre. Eller å kikke opp i luften, mot taubanevognene som kom glidende med tømmer fra Ålefjær, og lagde en kraftig skramlelyd når de passerte over den høye stålbukken oppe på Fjellet.

En gang ble jeg likevel virkelig redd. Vi småtassene pleide dilte etter to ungdommer som var på besøk hos kasserer Olsen. De ble nok litt lei av oppmerksomheten etter hvert, selv om vi vel nærmest var som våre dagers "fanklubber" å regne. En dag de forgjeves hadde prøvd å skygge oss hjem igjen, grep de fatt i Goggen (Georg Pettersen) og holdt ham opp over rekkverket på brua, mens fossen durte illevarslende under. Jeg tror det gikk

en stund før vi fulgte etter de karene igjen.

En slik opplevelse ville neppe gjort noe inntrykk på Reidar Johansen. Han bodde i guttedagene nederst i Graslia, og tok da veien om Fossebruna til Hunsfoss skole som den gang lå på Øyna. Ved brua sto da de andre skolebarna og ventet, for å se når Reidar balanserte på det smale rekkverket, hele brua til ende. Det sies at han helst likte å gjøre det, når stemmen var åpen og fossen under gikk hvit.

Selv om det ikke har noe med bruforbindelsene til Øyna å gjøre, kan jeg også ta med at samme Reidar klatret til toppen av den gamle Hunsfoss pipa. Den var 60 meter høy, og hadde stigetrinn av stålbøyer utvendig. Av sikkerhetsmessige grunner startet imidlertid disse såvidt høyt over bakken, at der måtte et stillas til, når de skulle benyttes.

En gang var pipa under reparasjon, og ble bl.a. påsatt forsterkningsringer i stål med noen meters mellomrom, langs hele pipehøyden. Nå inngikk Reidar et veddemål, og da mannskapet hadde matpause benyttet han anledningen og for til topps. Karene ble rasende da de fikk greie på hva som hadde skjedd. Men da var synderen allerede kommet ned igjen, og greide å stikke av.

Når jeg først er inne på Reidar, kan jeg vel også ta med at da han var på skoleskipet Sørlandet, klatret han helt opp til kula på kaltoppen.

Så var det tilbake til nålestemmen som jeg allerede så vidt har nevnt. Den ble midt på trettitallet erstattet av valsedammen som fremdeles står der. Da det skjedde hadde vi flyttet til Snekkerplassen. Derfra hadde vi utsikt direkte mot fossen. Dessuten gikk vi hver dag over brua, på vei til skolen.

Noe av det jeg husker best fra arbeidet med valsedammen, var da tre mann gikk etter hverandre og høvlet til tetningsstokken som var festet til valsens underside. Under dette arbeidet var valsen hevet så høyt at den lå oppned i føringene og karene gikk oppe på selve valsen. Et av lagene som høvlet, besto av Torkild Sundstøl, Werner Wennerberg og Hans Berntsen, og det var Torkild som gikk sist i rekken og brukte den fineste høvelen.

Denne valsedammen gjorde slutt på begivenheten når nålestemmen skulle reguleres. Et arbeid som nok kunne være farefullt, og som det alltid var spennende å se på. Under arbeidet var det perioder da nålene var tatt bort og damarbeiderne måtte ut på den smale plankebrua som lå spent mellom de dreibare jernbukkene, uten noen form for rekkverk. Det var nok høyst påkrevd med sikkerhetsselen mennene hadde om livet. Selen var festet til et

ledd eller en ring som løp langs en kraftig vaier. Den var strukket tvers over fosseløpet. Anton Sakariassen var formann for disse arbeiderne som ved hjelp av et spill på land, manøvrerte bukkene opp eller ned i den strie fossen, de la ut bruplankene, og satte på plass "nålene" som ellers lå lagret i nålebua. Vi gutter syntes de var modige som våget seg utpå det våte og sleipe underlaget. Som uttrykk for beundringen hadde vi en liten strofe. Hvor den stammet fra, vet jeg ikke, og det eneste jeg nå husker av den er:

"Hei hvor det går på Hunsfosstemmen,
Anton Sakariassen : Lukk opp lemmen!"

Hvorfor lemmen? Kanskje for at det skulle rime på stemmen, eller var det et ord som hang igjen fra tiden da der virkelig var en lemmedam i elva? Den skal ha ligget oppe i nærheten av Revia.

Det var mange kalde vintre i de årene. Når bare nålestemmen fikk stå i fred, la stålisen seg på hele strekningen fra dammen og oppover forbi Graslirabane. Da yrte det av unger med skøyter eller sparkstøtting nede på elva. Noen prøvde seg på hockey, mens andre drømte om å bli en ny Ivar Ballangrud eller Sonja Henie. Ettersom vi ble større fikk vi lov å gå helt ut til stemmen. Der kunne vi lene oss mot nåleveggen og se ned på damterskelen, der bunnvann alltid presset seg fram.

Å gå for langt oppover elva, måtte en være forsiktig med. Det lengste vi vågde oss var nesten til Hengebrua. Ovenfor den var der som regel store råker i isen. Denne hengebrua, som nå er historie for lengst, gav en snarvei til Øyna, og kom i land like øst for Stemmane. Trafikk fra Venneslamoen og Graslia ned mot hengebrua gikk da mellom de to Storebrakkene. De er jo også borte nå.

Skoleguttene hadde moro av å sette hengebrua i svingninger. Ved å stå midt utpå og hale att og fram i det skranglete rekkverket, kunne svingningene bli så voldsomme at mindre barn var redde for å ta seg over. Da det etter hvert også kom klager fra voksne, løste fabrikk problemet ved å feste kraftige ståltråder fra bromidte og på skrå inn mot land. Nå var det slett ikke alle som var redde for å gå over hengebrua. Min gamle klassekamerat fra folkeskolen, John Arntsen, han var en skikkelig akrobat, spretten og sterk. Dette demonstrerte han ved å gå på hendene over hele brua. Som om det ikke var nok, fortsatte han opp alle trappetrinnene til plataet ved Storebrakkene.

Veien fra hengebrua og ned mot fabrikk fulgte den gamle adkomsten fra Stemmane, fram mot den store vogn- og vedbua ved Strengeneshuset, det

Hengebruna sett fra Hunsøya. Foto: Vennesla Biblioteks fotosamling, nr. 1046

huset som senere ble revet, men satt opp igjen ute ved Øvre Mosby. Ved vognbua møttes Hengebruveien og Smelja (Smedlia, bakken ned mot fabrikk). I dette veikrysset lå en mindre garasje inn mot heia som grenset til Granli. Jeg husker Karl Strengenes brukte garasjen til den blå bilen sin. Vi sparket ofte fotball mellom vognbua og denne garasjen. Til og med Bjørn Strengenes var med oss noen ganger, enda han var mye eldre. En dag Bjørn hadde besøk av Oddleif Røsbrekka (Røsebrekken), fikk han lokket også ham med. Men fotball hadde nok på den tid ikke vært noen utbredt øvelse, så langt innover mot Erkleiv.

Hengebruveien lå fint mellom to koller, nå er i hvert fall den vestligste sprengt bort. Mot slutten av den tid vi bodde på Hunsfoss, ble der plassert en masse skrap langs denne veien. Det var store, rustne jernhjul og tromler. De kom nok fra utskiftinger i fabrikk, men var ikke noe vakkert syn. Likevel ble de liggende der i årevis.

Over selve Stemmane er det mange år siden jeg gikk nå, men her skal visstnok heller ikke mye være slik det en gang var. I mine guttedager dannet denne demningen en spennende passasje. Der var et par kortere nåledammer, men også et lettregulert midtparti, med flere glideluker. Spesielt

vannstrømmen gjennom dette lukepartiet kunne være morsom å se på, men det var avhengig av i hvilken stilling lukene sto. Mest fasinende var iene som dannet seg inn mot betongkarene når vannføringen var stor.

Barn fra Moseid og Bommedalen brukte i blant Stemmane som skolevei. Jeg husker også at lærerinnen vår, Jorunn Neset, kom over her på vei fra Moseid, hvor hun bodde en periode. En gang ventet vi lenge uten at hun kom. Det endte med at noen av oss dro bortover til Stemmane for å se etter henne. Jeg mener det måtte være avslutningsdagen før ferien, for hun skulle få en presang. Derfor var det så viktig at hun innfant seg. Da vi var på tilbaketur fra ettersøkingen, omtrent da timen skulle ha sluttet, dukket Jorunn opp nede i Smelja. Det var helt uvanlig at hun ikke innfant seg til rett tid. Hvorfor hun akkurat denne dagen hadde lagt turen utover Moseidmoen og om fabrikk, det lurte vi fælt på. Men vi turde aldri spørre henne.

Vi gikk ofte med Far bortover til Stemmane. Der kunne da være større gutter som badet fra fjellene nedenfor dammen. En gang traff vi Harald Jensen fra Storebrakka. Han var på vei hjemover.

"Du har vel ikke vært og svømt?" spurte Far.

Harald var omtrent jevnaldrende med min eldste bror, så Far syntes vel det var noe tidlig å legge ut på badetur alene. Verken Bernt eller jeg kunne svømme.

"Nei, æ he bare sett på dei andre. Men æ kan mest sømme. Då mi va i Ålefjær greide æ fjorten tag på gronna." "Ja, det var veldig," sa Far, og vi brødrene var virkelig imponert.

Når vi skulle på skitur i Moseidmoen eller på Moseidheia, hendte det at vi tok over Stemmane. For kortere turer var det veldig fint å gå i området mellom taubaneinngjerdningen og Strømmen ved Moseidlandet. På en slik tur opplevde jeg å bli meg bevisst et av fysikkens mysterier. Vi hadde nylig lært litt om lydhastighet på skolen, da jeg denne vinterdagen kom ut på åskammen hvor en kunne se rett over elva og bort til Revia. Der sto en mann og hogde ved. Hver gang han hadde lagt en ny vedkubbe på hoggestabben, så jeg tydelig hvordan han hevet øksa og hogg til. Det ble nå et lite opphold, så kom smellet. Jeg syntes det var en fantastisk opplevelse, på denne måten å få demonstrert at det tok noen tid før lyden nådde fram til meg. Nå skjønte jeg det liksom bedre.

Nedenfor Stemmane lå også den gang inntaksdammen til kraftstasjonen

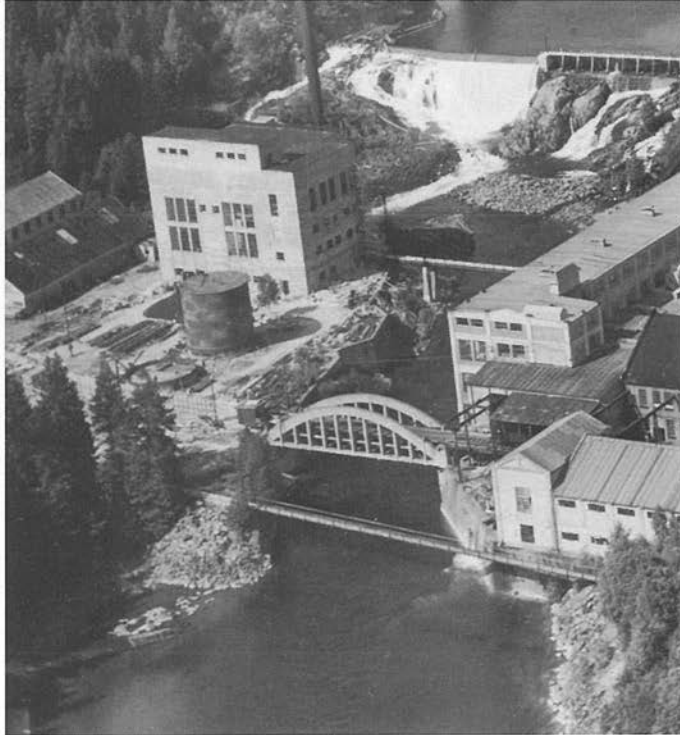

Stemmane under flommen i 1933. Foto: Hunsfos Historielags fotoarkiv

og fabrikken. Her var bl.a. et parti med en nålestem, og dessuten tømmerrenne langs østbredden. I dag er, så vidt jeg har forstått, det meste ombygd. Foruten at kraftstasjonen med tilhørende fallrettigheter, selve opprinnelsen og grunnlaget for bedriften, nå er solgt.

Så jeg skynder meg raskt herfra, og treffer på noe som fremdeles står støtt, den gamle buebrua i betong. Den var kombinert med togtrafikk fra fabrikkens sidespor. Over denne brua gikk arbeidsfolk og skolebarn til og fra Moseidmoen. De måtte da gjennom fabrikkområdet. Antagelig for å få slutt på denne trafikken, bygde fabrikken en hengebru, like nedenfor betongbrua. Den nye hengebrua var virkelig solid og adskillig mer stabil enn den som førte over fra Graslia. I dag eksisterer jo ingen av hengebruene lenger.

På denne brua "trynte" jeg forresten godt en gang. Vi hadde vært på klassetur bortover mot Moseid, og i den store barskogen som dekket området, hadde vi lett etter sopp. Særlig fluesopp var vi ute etter, men denne dagen var den umulig å finne. I iveren kom Georg Ås og jeg bort fra de andre. Så de

*Buebrua i betong med hengebrua til Moseidmonen nærmest.
Foto: Hunsfos Historielags fotosamling*

hadde gitt seg på hjemvei uten sopp og uten oss. Akkurat da også vi var i ferd med å gi opp letingen, fant jeg en stor, fin fluesopp. Oppmuntret satte vi på sprang, men nådde ikke de andre igjen. Ned kleiva og ut mot hengebrua bar det i full fart. Men i overgangen til plankedekket snublet jeg og for på hodet. Det svei godt, men jeg hadde bare tanke for soppen, og heldigvis, da vi sterkt forsinket ankom klasserommet, var fluesoppen like hel. Vi hadde ofte med flasker på turene våre til Moseidsiden. Da fylte vi opp fra en kilde, i skråbakken like under denne kleiva. Bedre vann enn fra den kilden, visste i hvert fall ikke vi om.

På Hunsfossiden traff vi en gang Kåre Nordhagen. Han hadde stått til konfirmasjon denne søndagen, og da Far gratulerte, tok Kåre opp en klokke og viste fram. Jeg forsto det slik at han hadde fått den av bestefaren. Nå var han på vei bort til Nordhagen på Moseidmoen, for å takke for gaven.

Kåre har senere fortalt meg at han den dagen også fikk en flott Bergans meis, en slik med trinse øverst i snøringen. Den var fra hans tante Margot og

Jernbanebrua før den ble erstattet av ny bru med breispor i 1938.

Foto: Hunsfos Historielags fotoarkiv

onklene Villiam og Ivar. Det var nok ikke mange i Vennesla som på den tid kunne fremvise slike presanger til konfirmasjonen.

Så er jeg kommet til siste forbindelsen mellom Øyna og fastlandet. Det gjelder jernbanebrua som går over nederste stryket i Helvedesfossen, like nordvest for Snekkerplassen. Mens jeg var ganske liten, var det ikke så mye kontakt jeg hadde med denne brua. For å komme til den, måtte vi gjennom tunnelen fra fabrikk siden, og det fikk vi ikke lov til hjemme. Først da vi flyttet til Snekerplassen, ble jeg skikkelig kjent med brua. Da ble turveien vår mot Moseidheiene lagt over den og gjennom tunnelen, en tunnel som jo er sprengt vekk for flere år siden.

Så fant også vi ut at det var spennende å kripe mellom skinnene og ned på stålbjelkene under, de som var en del av selve bæresystemet for brua. Der kunne man se direkte ned i fossejuvet. Tidligere, før valsedammen og utsprengningen i fosseløpet, var det ganske stor vandedybde i hølen under brua. Dette bassenget fristet derfor flere av de dristigste til å stupe fra jernbanebrua og ned i kulpen. Av de som prøvde seg vet jeg om Ivar

Andersen (Ivar 'os Mari), Gustav Isaksen (Bais) og Trygve Magnussen (Trygve mæ' Kjønnå). Heller ikke jentene var skvetne, og blant dem som hoppet fra fjellet, omtrent i høyde med brukarene, var Solveig Nordhagen (Larsen), Hjørdis Skisland (Mangseth) og Anna Roland (Klepp). Om noen nå ville forsøkt det samme, så er det ikke mulig. Under de store anleggsarbeidene i fossen, ble stein tippet nedover langs strykene. Bunnen ble jevnere, men kulpene samtidig vesentlig grunnere.

Disse sprengningsarbeidene nede i fossegejelet var forresten ikke helt ufarlige for omgivelsene. På trappeavsatsen foran huset vårt på Snekkerplassen, var der fastmontert en benk på hver side. Her pleide min bestefar å sitte en stund hver formiddag. Denne dagen hadde han nettopp reist seg igjen og gått inn til Mor på kjøkkenet, da der gikk en salve nede i fossen. Et øyeblikk etter smalt det i husveggen. Utenfor, på trappa, lå en stein på 2-3 kilo, og i et veggbord, rett over benken, i høyde med bestefars hode, var et kraftig merke. Hadde han sittet noen minutter til, ville det ikke vært liv tilbake i gamle Tharaldsen. Noen dager senere var det Bernhard Ravnevand som hadde lykken med seg. Bernhard sto sammen med flere andre utenfor Wennerbergs. Plutselig smalt det nede i juvet, og steinene haglet over det gamle Slaggrabet og opp mot bebyggelsen. En stein traff det lille vannhuset som sto i søkket nedenfor Gautestad, der Anna Tønnesen (Anna på Fjellet) iblant hentet sine vannbøtter og slet seg hjemover med dem, opp de tunge bakkene. En annen stein suste så vidt over hodet på Bernhard og havnet i hagen mellom Wennerberg og Skisland. Den var enda større enn den som slo inn i veggen hjemme hos oss. Etter dette passet vi bedre på når det skulle skytes i Helvedesfossen.

Lenger nede, der elva videt seg ut, var Fjellane. Der tilbragte guttene fra Snekkerplassen, Tvangsdalen, Danskehaugen og Tjovemoen mang en sommerferie i varme, solblanke dager. Her ble raske svømmeturer avløst av kortleiken, og du kunne bli spilt opp av "Friherren" fra "Drid" eller "Bonde" til "Konge" og "Keiser". Eller du kunne gi deg med i "Snogg" og risikere en rekke slag på nesetippen med en tilmålt kortbunke. En bunke som du selv hadde vært dristig nok til å satse størrelsen på. Det forekom at blodet fløt.

Så hendte det, når Jon og Arnold kokte middagspølse i kjelleren hos slakter Skisland, at vi gjennom vinduet greide å snike til oss noen desimetre. Da skranglet vi sammen poteter og et par blikkbokser. Det ble tent bål nede

ved elvebredden, og raskt var en liten middag klar for servering. Aldri har vel noe måltid smakt bedre.

Når så Elon Isaksen kom til, kunne vi få en oppvisning i steinbæring under vann. Broren Engly, også klassekamerat av meg, og Edgar Lian var likeledes spreke undervannsbærere. De tok steiner så tunge at de nesten måtte ha dem under vann, for å løfte dem. Så vasset de uti, mens vannstanden snart nådde godt over hodet, gikk over dypåla og opp igjen på andre siden. Pustet ut oppe på sandøyra som den gang, ved lavvann, delte vannstrømmen fra Helvedesfossen i to.

I dag strekker jo denne øyra seg i bueform helt fra det ene landet til det andre, slik det fremgår av fotografiet fra "Agder Energi". Prospektet som også viser hvordan Agder Energi Produksjon skal forandre hele det gamle fossejuvet "vårt", bygge ny dam med kraftstasjon og selge dyr kraft tilbake til Hunsfos, - hvis fabrikken fremdeles har bruk for den.

Samtidig sprenger de seg bort mot den gamle fotballsletta som lå i høyde med jernbanelinja, men i dag er skjult under parkeringsplassen. Denne sletta hvor sannsynligvis de første landhockeykamper i Norge ble utkjempet, og der Vidar Nordhagen og de yngste brødrene Wennerberg var blant de ivrige da fotballklubben Kvikk ble stiftet. Da hendte det at vi under trening tok ut lagene ved å "elle" etter "Elons regle". Reglen hans var selvkomponert og lød:

Anika – ranika – rikkan – tikkan – bone –
slått – iveri – nok – tålika – tikkan – boys.

Så kan dette være en passende avslutning på en rask tur, med små sidesprang, rundt hele Øyna. Hva dens fremtid vil bli, er vel i dag ganske på det uvisse. Men for meg vil den uansett være det paradiset hvor jeg levde mine aller første barneår.

ØYA

Første gang du våknet
hørte du vannet som fosset
rundt øya.

Vannet steg
og sank
mens du
klamret deg fast

men vannet steg ikke
og det sank ikke
sammen med sol og måne.

Din øy var ikke
en øy i havet.
Til din øy
kom ingen.

Peder R. Tharaldsen

Møte med russere i krigens og fredens Norge

Av Peder R. Tharaldsen

Under 2.verdenskrig var Norge i fem år okkupert av Tyskland. Gjennom disse årene var mange krigsfanger, de fleste russere, plassert i leire her i landet. Slike leire fantes både i Kristiansand og i Vennesla. Tross streng bevoktning, var det hele tiden en viss kontakt mellom fangene og norske borgere. Også i Vennesla fantes folk som med fare for eget liv, hjalp russere som hadde flyktet fra fangenskapet. Andre smuglet inn mat til fanger i leirene. Om dette kan man lese bl. a. i Vennesla Historielag, Årsskrift 1990.

De episoder jeg nå skal skrive om, foregikk dels under krigen og dels ved feiringen av freden våren 1945. I krigsårene og fram til skoleavslutningen i juni 1945, hadde jeg mitt daglige tilhold ved Kristiansand Katedralskole. Det hendte at russiske krigsfanger på dagtid ble fraktet til skolen, hvor tyskerne periodevis la beslag på gymnastikksalen til forskjellige arbeidsoppgaver. Fangene måtte da bruke skolens toaletter. Disse var plassert i kjelleren under hovedbygningen, med direkte adkomst fra skoleplassen. For å ha full kontroll med fangene, forlangte tyskerne i slike perioder at dørene til de små båsene skulle være heftet av. Slik ble russerne sittende på utstilling. Det var da heller ikke kjekt for elever i nøden, å måtte gå på disse doene.

En dag var fangene satt til å sortere poteter. Sannsynligvis hadde potetene vært frosne, for der var mye råttent i sekkene. Hvordan de resterende potetene smakte, vet nok bare den som har spist en frossen potet. Men for fangene var de sikkert mer enn gode nok.

Arnold Renstrøm og jeg, vi gikk i samme klasse, hadde vært på byen i en fritime, og vendte tilbake mens skoleplassen fremdeles var tom for elever. Da kom to russiske fanger ut fra gymnastikksalen. De ble passet på av en ung tysker med gevær. Alle tre forsvant ned på toalettet.

Vi ble enige om at vi skulle spørre tyskeren om lov til å gi fangene skolematen vår. Idet følget kom opp kjellertrappen, sa jeg til vokteren på mitt aller beste "skoletysk": "Dürfen wir den Russen Futter geben?" Vi hadde vel ikke lært så mye tysk ennå. I hvert fall fant jeg i farten ikke noe annet ord for mat enn "Futter". Selvsagt burde jeg brukt ordet Speise eller Essen. Men

kanskje var det nettopp dette ordet Futter som gjorde utslaget. Tyskerne så jo på russerne som en underlegen folkegruppe, som det nok var passende å "fore". Resultatet ble i hvert fall at tyskeren lyste opp, nikket og pekte velvillig på fangene. Vi gav dem hver vår matpakke.

Inntil det tidspunkt hadde vi ikke observert andre elever i nærheten. Plutselig gikk et vindu i 2. etasje opp, og en matpakke kom seilende. En av russerne var kvikk til å plukke den opp og stakk den inn på brystet. Vekten sa ikke noe, selv om det nå spratt opp en rekke vinduer. Flere pakker havnet mellom føttene til fangene. Raskt fisket de maten opp og gjemte den inni de slitte uniformene.

Nå begynte noen å rope hurra oppe fra etasjene, hele skolen livnet til. Snart var alle vinduer åpne, matpakker lå strødd over hele skolegården. Dette kunne jo ikke gå bra. Plutselig brølte en tysk offiser borte fra gymnastikksalen, og fangene ble kommandert inn. Opppasseren lusket slukøret etter. Hvordan det gikk med fangene, fikk vi aldri greie på. Men maten fikk de knapt noen glede av, og vekten - om han greide å vri seg unna, vet jeg heller ikke.

Like lite vet jeg om avstraffelsen noen russere på Riksmålsskolen, nåværende Hunsfoss skole, sannsynligvis ble utsatt for. Fangene lurte tyskerne og skaffet seg en durabel fest. De hadde fått i oppdrag, med hest og vogn å frakte matvarer samt en del brennevin fra lageret i den gamle jernbanetunnelen like ved Hunsfossbrua og ut til tyskerbrakkka som lå syd for kinolokalet på Vikeland. Russerne plasserte da lasten så smart at de ved å gi hesten et lite rapp, fikk en kasse med brennevin til å vippe av kjerra. Men ikke mer voldsomt enn at diverse flasker "overlevde". Utrolig nok klarte de også å smugle en rekke av flaskene inn på skolen. Sent på kvelden kunne folk i nabolaget høre resultatet: Utover Tjovemoen ljomet russiske sanger, høyere og høyere. For en stund var nok de stakkars fangene langt borte, både fra tyskere og andre plager.

Det at vi lærte tysk på skolen, hadde jeg glede av i fredsdagene. Flere av russerne jeg da støtte på hadde tilegnet seg tysk i fangenskapet. Disse gikk det an å snakke med, i motsetning til f.eks. en russer som min yngste bror, Kristian, ble kjent med. Gutten var bare 19 år gammel, men hvor lenge han hadde vært fange fikk ikke Kristian greie på. Min bror påsto etterpå at til tross for at ingen av dem kunne et ord av den annens språk, hadde de likevel

hatt en vellykket dag sammen. De hadde til og med tatt en tur til byen, der Kristian hadde vært omviser for russeren.

En annen dag traff Kristian på en litt eldre russer som kunne noen få tyske gloser. Hjemmefra så vi de to komme oppover bakken. Russeren gestikulerte livlig med den ene armen, under den andre bar han et par støvler. De var nok i fredsrusen knabbet fra tyskerne. Kristian veivet også med armene, det så ut til at de to kompisene hadde mye de skulle overbevise hverandre om.

Vel inne i stua fant min bror ut at han ville gi gjesten en liten smak av det savnede hjemlandets språk eller toner. Russeren ble plassert nær radioen, Kristian slo på og begynte å dreie. Det knitret og spraket, det gikk over langbølge, kortbølge og mellombølge. Stasjoner som Moskva, Tallin, Hilversum og Motala, hele spekteret ble oppsøkt. Ingenting hjalp. Hva enten språket måtte være polsk, russisk, aserbajdsjansk eller kirgisisk, karen bare ristet på hodet. Øyensynlig var det ikke en eneste stasjon som minnet ham om noe. Så ble forsøket oppgitt, og russeren tok fram det ekstra støvleparet. Via fingerspråk, som vel heller ikke var særlig innstudert, kom de to likevel fram til en av de første norsk-russiske handelsavtaler etter krigen. Russeren fikk en pose egg fra våre "krisehøns", mens broderen satt igjen med et par velbrukte tyske militærstøvler.

For de frigitte fangene arrangerte bygda fest på Kvivollen. Der opptrådte russerne med sang og dans. Noen av dem demonstrerte til og med den typiske folkedansen med dype knebøy og sprett høyt opp i luften. En utrolig forestilling, når en tenker på hvor utmagret de var, og hva de vel hadde gjennomgått.

En annen kveld var der dans i brakka syd for kinoen, og eksfangene var spesielt innbudt. Utpå kvelden kom jeg i snakk med to av dem, de behersket tysk. Vi spaserte oppover veien, og de fortalte fra sitt hjemland. Det som i den forbindelse må ha gjort størst inntrykk på meg, selv om jeg var svært skeptisk til påstanden, var at i Russland kunne man se film hvor for eksempel lukten av stekt flesk eller duft fra blomsterenger slo mot en gjennom kinosalen, i samsvar med bildene på lerretet. I Sovjet var man kommet mye lenger enn i Vesten, det var de to skjønt enige om. Nå, femtiåtte år senere, har jeg fremdeles ikke hørt om andre som har opplevd dette "underet" innen filmindustrien.

I fredsdagene spaserte russerne fritt rundt også i Kristiansand. Jeg ble da kjent med en ungdom, hans hjemsted lå ikke fjernt fra Moskva. Det var tydelig at han måtte være student, og han snakket flytende tysk. Dessverre tenkte jeg ikke så langt fram at jeg noterte ned navn og adresse.

Av naturlige grunner var det på denne tid en del uregelmessigheter i skolegangen, så fritimene falt langt hyppigere enn normalt. Jeg kunne derfor tilbringe et par formiddager sammen med russeren i Wergelandsparken, mens vi tegnet og skrev i sand. Han var spesielt interessert i matematikk, og vi prøvde å vise hverandre hva vi hadde lært i dette faget. Det jeg ble mest overrasket over, var hvordan han kunne multiplisere. Ikke bare ganske enkle tall, men oppgaver som besto av to faktorer med både fem og seks sifre ganget han ut i hodet og skrev resultatet direkte ned. Hvor store tall han egentlig behersket, rakk jeg aldri å finne ut. Men prinsippet fikk jeg fatt i.

Senere har jeg av og til praktisert regnemåten, mest for å holde kunnskapen ved like. Noen spesiell nytte av denne hoderegningen, bortsett fra å øve opp konsentrasjonsevnen, har jeg imidlertid aldri hatt. Som underholdning for andre enn spesielt interesserte, er nok regnemåten for kjedelig.

Utover sommeren 1945 forsvant russerne litt etter litt. De ble sendt tilbake til Sovjetunionen. Hvor de siden ble av, var det vel få eller ingen her i landet som visste. Men antagelsene var mange, og i den anledning vil jeg avslutte denne epistelen med å gjengi et lite dikt jeg skrev for noen år siden. Det har tilknytning til en tragisk hendelse i Øvrebø, like etter fredsslutningen. Jeg vet ikke mer om tildragelsen enn det vi hørte nede i Vennesla den gangen. Men det ble fremholdt at historien var sann, og ikke bare et "rykte", slike det jo verserte så mange av under krigen

FRIGJØRINGSNATTEN

Den vårnatten krigsfangene danset
frihetsdansen på Kvivollen,
gikk en fange til tjernet
og ble borte.
Kanskje ante han det var bedre
å gå til bunns her
enn først
å måtte hugge seg gjennom dekket
på de islagte sjøene.

Da freden brøt løs 7. mai 1945

av Harry Arntzen

Vi var på vei mot Moseidmoen hvor vi skulle ha fotballkamp. Direktør Johannes Knobel flagget på full stang. Vi syntes det var veldig modig gjort. Videre mot Moseidmoen var der samlet en haug med mennesker utenfor huset til Ragnar Eidet. Han hadde radioen stående i vinduet. Nei, nå står ikke verden til påske! Dette var det verste vi hadde sett. Det var jo nesten dødsstraff for å ha radio, og der sto den helt åpent. Vi hadde enda ikke forstått hva som skjedde.

Fotballkampen begynte greit, vi hadde vel spilt ca 20 min da Leif Olsen på Kopra kom syklende inn på banen og ropte: KRIGEN ER SLUTT!!! En ubeskrivelig følelse. Kampen stoppet øyeblikkelig, og alle vi gutter løp til Vikeland. Vikeland var jo sentrum i den tida.

Da toget kom inn på Vikeland stasjon, var det pyntet med store løvtrær, og et stort norsk flagg dekket fronten på toget. Jeg tror at mange mennesker hadde tårer i øynene da. Veldig mange mennesker var ute på veien.

Lastebilen til Vigeland Brug blei kjørt av Olav Øvland, far til Einar Øvland. Bilen gikk i skyttelfart mellom Vikeland og Vennesla. Lastekassa var full av folk som ropte og skrek og sang av full hals. Alle var blide. Vi hadde pyntet oss med juletreflagg rundt hodet, halsen, armer og ben, mange hadde små barneflagg.

Jeg kan ikke huske at noen var fulle, det var bare glede og smil. Det blei ikke noe bråk eller noen slags form for hevn. Det kom oppslag om at feiringa måtte foregå med ro og verdighet.

Gammel kjærlighet rustet ikke

Løer ved Storemyr

Av Emilie Marie Andresen

Det var mange løer på heiene i den tida da graset på myrene var verdifullt for til dyrene. På Kvarsteinheia ble Linvannsslåtta regnet som den beste heieslått. Deretter kom Spangemyr og Storemyr.

Slåtta ved Storemyr er nevnt i 1691 da Åmund Ulvson "gav festebrev til Lars Aslakson på halve Kvarstein, med slåtta Storemyr."

Nå er det bare ei heieslåttløy igjen – løa ved Storemyr.

(Bygningen ved Kringlemyr ble bygget i 1940-årene ved dyrka mark, og det ble slått med slåmaskin der. Den er derfor ikke for opprinnelig heieslåttløy å regne.)

Løa ved Storemyr ble bygget i 1932 av Arthur Andresen og Olav Skjervedal. Arthur hadde drevet med nybrott på Storemyr og dyrket opp ett mål. Da fikk de så mye høy at far hans, Edvard, ville sette opp løe. Før dette hadde de satt høyet i stakk. Arthur og Olav hogde ospetrær, teljet dem til og satt opp pilarer. I løpet av seks dager var løa ferdig. Arthur fikk 4,50 kroner dagen for arbeidet, og Olav, som var fagmann, fikk 5,50 kroner.

Løa kosta Edvard 60 kroner i arbeidspenger. I 1933 dyrka de havre på myra, og under krigen ble det et år så mye høy at det lå helt opp under taket. Siste gang Storemyr ble slått, var i 1957.

Harald Andresen foran løa ved Storemyr på midten av 1950-tallet. Løa tilhører gnr.2 bnr.11. Under krigen ble det et år lagret et tonn høy i løa.

På 1960-tallet plantet Arthur gran på sin del av Storemyr og mye av idyllen forsvant.

Det første Bjarne og Åse Andresen gjorde da de overtok eiendommen i 1998, var å fikse opp løa. De har også hogd og rydda i området rundt den slik at noe av den gamle idyllen har kommet fram igjen.

Sommeren 1999: Bjarne Andresen med fres utenfor løa. Richard Andresen og Jorunn Mortensen hjelper til med ryddinga og Hans Jørgen Greipsland fikser på taket. Foto: Solveig Andresen

Det var også to andre løer ved Storemyr i nyere tid. Ei stod i sørenden, (gnr.2 bnr.19, nåværende eier Jens Kvarstein) og ei stod i nordenden i nærheten av Fiskebekken ved Hestesteane. (Nåværende eier her er Massi Fossheim gnr.2 bnr.1.)

Under utskiftinga i 1938 mista Gunnar Kvarstein ei slåtte ved Linvannet. Han tok da ned den stokkebygde løa som stod der og lagret den ved Storemyr.

*Oddvar Eivindson foran Gunnar Kvarsteins løe i 1930-årene. Foto: Georg Salvesen.
Kilde: Emilie Marie Andresen (1912-2003)*

På denne tida var det planer om å dyrke opp hele myra. En gjeng med venneslagutter gravde ei stor grøft tvers over myra. De var i Arbeidstjenesten og skulle egentlig ha blitt sendt på tvangsarbeid til Nordlandsbanen. Men dersom de tok på seg grøftinga av Storemyr, skulle de slippe dette. To av dem var Emil og Reidar Hildebrandt. Men etter krigen ble det lite behov for heieslåttene. Storemyr ble ikke dyrket og Gunnar Kvarsteins løe ble ikke satt opp igjen.

Kilder: Emilie Marie Andresen (1912-2003)
Toralf Kvarstein (1943-2002)
Stein Tveite: Vennesla gard og ætt

Utsikt fra røysa mot Ravnås. Foto: Solveig Andresen

Nye oldfunn på Kvarstein

Av Solveig Andresen

Eldste steinøks i Vennesla

Sommeren 2003 ryddet vi ei gammel gårdsrøys på Kvarstein. Vi ryddet bort vegetasjonen og begynte å sortere på det som var i jorda. Ting som vi trodde var riktig gamle, tok vi vare på. Fylkesarkeolog Frans Arne Stylegar fikk dem, og han skriver følgende:

Endelig et funn fra eldre steinalder i Vennesla. Steinøkse som ble funnet like ved huset til familien Andresen er 6-7 tusen år gammel. Dette er det eldste øksefunnet i kommunen hittil.

På Kvarstein, som på Mosby, er det tydelig at det er elveterrassene som har trukket til seg menneskene henimot slutten av eldre steinalder. Det er mulig at folk var blitt mer eller mindre bofaste alt så tidlig. Uansett må vi regne med at ressursene i elva – først og fremst kanskje laksen? – har vært avgjørende for hvor menneskene valgte å slå seg ned.

Fra tidligere har vi noen yngre øksefunn fra Vennesla. Det dreier seg om funn fra Eikeland og Foss og Vennesla. De øksene er fra yngre steinalder.

Øksa er ca 6 cm lang og 3,5 cm bred.

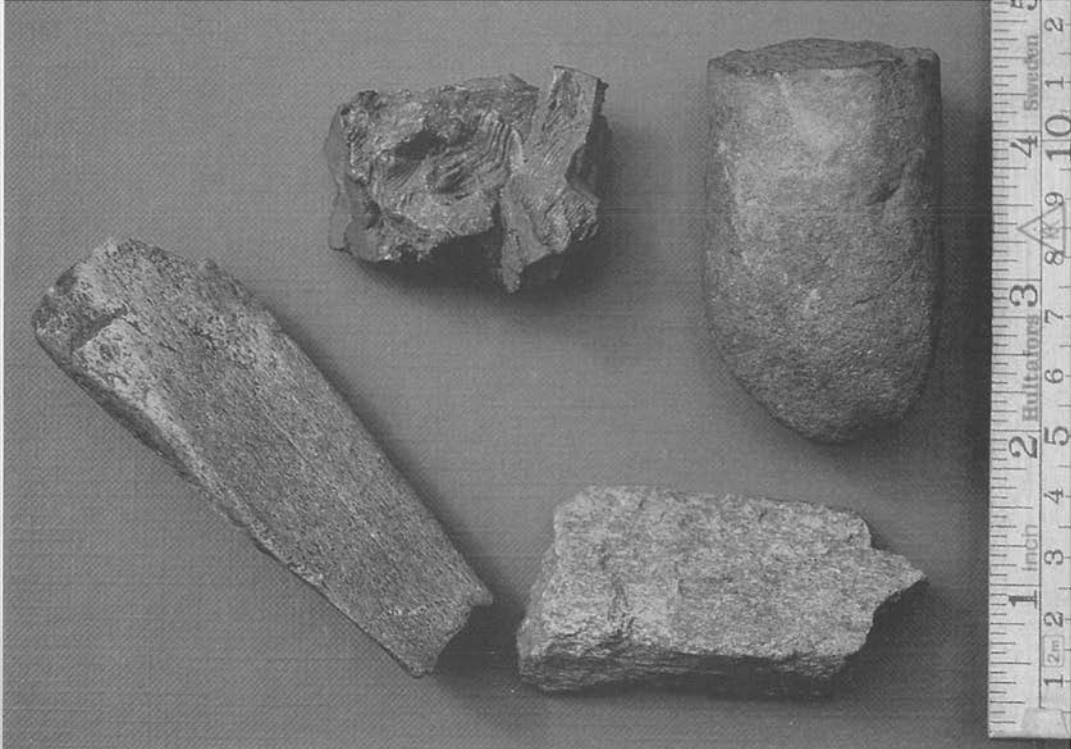
Den er fra eldre steinalder eller "jegersteinalder". Den er altså fra tiden før jordbruket kom til våre trakter. Øksa er av en type som kalles trinnøks – etter det rundovale eller "trinne" tverrsnittet. Vi har en del funn av slike trinnøkser fra Kristiansand – en trinnøks er funnet på Mosby, altså nære grensen til Vennesla.

Foto: Solveig Andresen

Økser til båtbygging?

Øksa fra Kvarstein er laget av en bergart som kalles diabas. I "frisk" tilstand er diabasen svart og hard, og godt egnet til økser. Men etter lang, lang tid i jorden blir den grå og nærmest porøs. Flere steder i Sørlandsskjærgården har folk drevet steinbrudd etter diabas, og det kan godt tenkes at råemnet til Kvarsteinøksa har kommet fra et brudd i Søgne eller Mandal.

Hva kan så øksa ha vært brukt til? Kanskje skal vi tenke oss at de har vært universalredskaper – omtrent som tollekniven i en langt senere tid. Men det har også vært foreslått at trinnøkseene og deres "fettere" nøstvetøkseene har vært redskaper benyttet til båtbygging – altså at man har brukt dem til å hule ut stokkebåter. Den forklaringen kunne jo passe godt for funnene fra Otrabredde.

Øverst: øksa og leirklumpen, under: to bryner. Foto: Solveig Andresen

Andre funn

Vi har fått inn flere funn fra familien Andresen på Kvarstein i år. To bryner eller deler av bryner er funnet. De er laget av skifer, begge to. Skiferen er av en type som finnes i Eidsborg i Telemark, der det har vært drevet stor produksjon av bryner helt siden vikingtiden. Det er mulig at brynene fra Kvarstein er så gamle, men de kan også være en god del yngre.

Ellers er det funnet et stykke av et leirholdig materiale som vi fremdeles lurer på hva er. Det er ikke nødvendigvis så gammelt, men interessant uansett. Stykket har vært utsatt for kraftig varme, og på den ene siden finnes et avtrykk av trekull. Antagelig dreier det seg om produksjonsavfall av et eller annet slag – i forbindelse med metallstøping, jernutvinning etc.”

Når brønnen er tom, så vett en hå vannet er verdt.

Sagn fra Vennesla

Av Randi Moseidjord Fjellestad

I 1992 skrev Ingunn Greibesland (født Almedal) en hovedoppgave ved Statens bibliotek- og informasjonshøgskole. Oppgaven het "Sagn i Øvrebø og Vennesla". Historielaget i Vennesla har fått låne oppgaven og gir eksempler på sagn fra Vennesla.

Sagn er korte fortellinger som har levd som en del av den muntlige folketradisjonen. De har levd i folkeminne fra slekt til slekt og er helt avhengig av kommunikasjon mellom mennesker for å overleve. Et sagn inneholder ofte en historisk kjerne, knyttet til en bestemt tid eller et bestemt sted. Ofte er gammel folketro vevd inn i sagnet. Hverdag og fantasiverden er blandet sammen.

Sagn er ikke bare gamle fortellinger. Gjennom sagnene kan vi få et innblikk i hvordan folk levde og tenkte.

Skomagertippen

(sagn fra Ravnås, Nedre Vennesla)

” En skomaker i Vennesla var dømt for ei ugjerning. Som straff måtte han sitte på en bratt tipp, eller stup, og sy et par sko. Da han var nesten ferdig, mistet han sylen. Han bøyde seg og prøvde å ta sylen, men ramlet utfor det bratte stupet og slo seg i hjel i steinrøysa under.”

Den bratte fjellnabben der skomakeren satt og sydde er i ettertid blitt kalt ”Skomagertippen” og ligger på Ravnås, nord for Ravnåsgårdene. Mange sagn forsøker å forklare naturfenomener. Folk har sett underlige ting i naturen og prøvd å finne en forklaring på hvordan dette er blitt til. Sagnet om ”Skomakertippen” er lokalisert til et bestemt sted, men hva skomakeren hadde gjort, får vi liten informasjon om. Straffen han fikk var forholdsvis mild, likevel endte historien tragisk!

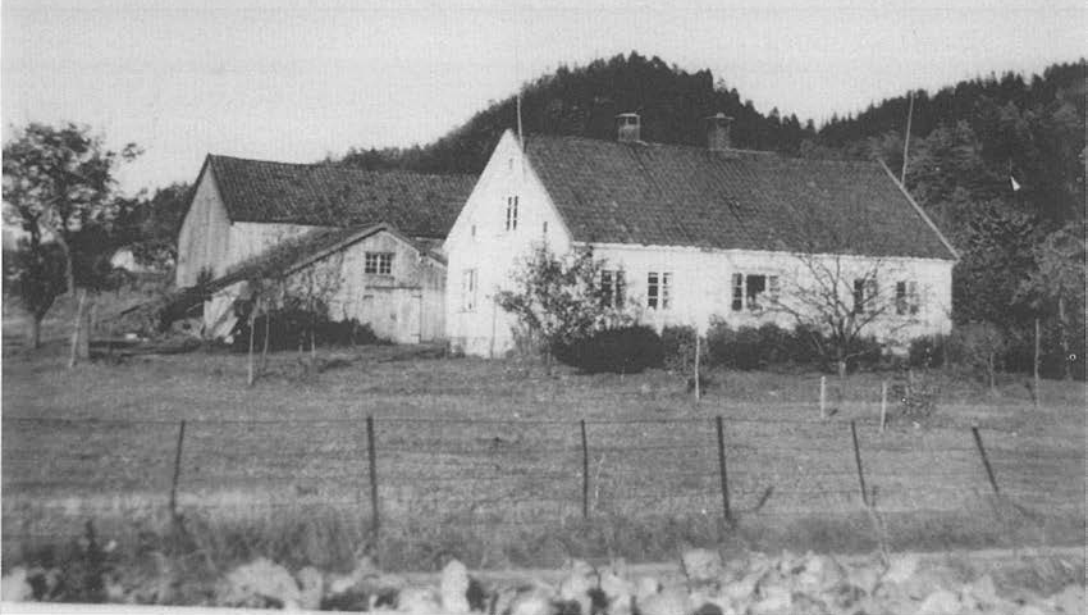
Åsgårdsreia på Kvarstein

”Gården Kvarstein var i gamle dager ofte gjestet av Åsgårdsreia. Man kunne høre den gå inn i forstua og opp på loftet for å hente salen. Det var meget sjeldent at Åsgårdsreia kjørte.

En gang kom den og tok salen i forstu. Etterpå gikk den videre til stallen og ville ta hesten. Det var hengt opp stål over stedet der hesten sto, og dermed kunne ikke Åsgårdsreia få tak i hesten. Uheldigvis hadde husbonden glemt å henge stål over en bukk, og dermed ble den tatt av Åsgårdsreia og brukt som ridehest.

Bonden hadde også glemt å henge stål over stuedøra. Åsgårdsreia gikk derfor rett inn og tok bondens eldste datter med seg. Selv om det ikke var is på elva, kjørte reia oppover elva. Til og med forbi de store fossene gikk ferden. Her sto ikke vannet høyere enn klovene på bukken. Der det ikke var noen foss, gikk det så fort at det gnistret. Dette var siste gang Åsgårdsreia var på Kvarstein.”

Dette er et sagn som henger sammen med sjeletro. Det er litt omdiskutert hva Åsgårdsreia egentlig var. Mange mener Åsgårdsreia var en flokk med døde mennesker, altså gjengangere. Ofte var det folk som hadde kommet brått av dage. De var verken kvalifisert for helvete eller himmelen, men dømt til å flakke om i evig tid.

Spesielt rundt juletider var Åsgårdsreia aktiv. I middelalderen mente man at de døde kom tilbake rundt vintersolverv. Troen på de døde og huldrefolket har mange likheter. Huldrefolket ville gjerne ha "blodblanding" med menneskene. Antakeligvis var de helst ute etter ungdom i gifteferdig alder. I sagnet fra Kvarstein hører vi hvordan Åsgårdsreia tar med seg den eldste dattera. Ofte var det hester som ble tatt, og der reia gikk av hesten, skjedde det forferdelig ting som drap og husbrann. Det gikk an å verne seg mot reia ved hjelp av stål eller kors. Bonden på Kvarstein klarte å redde hesten ved å henge stål over stallen. Dessverre passet han ikke like godt på bukken og den eldste dattera si!

Vennesla kirke

"Da Vennesla kirke skulle bygges, ble det sendt ut et kors som skulle bestemme stedet der kirken skulle stå. Først landet korset på Høgevold, men flyttet deretter over elva til Rauermoen. Der begynte man å bygge kirke og murene kan sees fortsatt. Men korset flyttet snart til det stedet hvor Vennesla

kirke nå står, og hvor den etter korsets bestemmelse måtte stå.”

De siste års diskusjon om ny kirke i Vennesla blir stående i sterk kontrast til hvordan folk tenkte seg at den forrige kirkens plassering ble bestemt! Dette sagnet er imidlertid et vandresagn. Det vil si at det fins flere sagn med samme innhold rundt om i landet, så det er neppe bare den gamle kirken i Vennesla som er plassert ved hjelp av et ”vandrende” kors. Korset bestemte hvor den nye kirken skulle stå. Det fortelles ikke hvem som sendte ut korset, men folketroen sier at de underjordiske hadde mye å si når et kirkested skulle bestemmes. Korset er et religiøst symbol med overnaturlig kraft. De underjordiske likte ikke å bli forstyrret, og derfor ble korset flyttet flere ganger. Kirken måtte stå på et sted der ingen ble forstyrret og der hellige handlinger kunne gjennomføres uten innblanding.

De avrevne fingrene

”Ei dame kjørte en mørk høstkveld over Drivenesheia fra Øvrebø til Vennesla. Plutselig får dama se noe på veien. Hun stopper bilen og går ut for å se hva det er. Det er ei dokke som ligger i veien. Med ett ser hun noe som beveger seg i veikanten, en mann. Hun blir redd og løper til bilen. Fort smeller hun døra igjen og kjører hjem. Når hun åpner bildøra i garasjen, får hun se tre fingre som henger fast i døra. Hun forteller dette til mannen sin og de ringer til sykehuset. Der får de vite at det nettopp er kommet inn en mann som mangler tre fingre....”

I 1980 årene skremte denne historien mange kvinner. Heldigvis viser det seg at historien er dokumentert i flere land i Vest Europa! Det finnes flere varianter av samme fortelling. Historien er lagt til øde steder uten vitner. Personene som har hørt historien er absolutt troverdige, men ingen kjenner personlig den som har vært utsatt for hendelsen. Ett av temaene i historien er den spenning og redsel som kvinner føler for mørke og øde strekninger, samt redsel for vold. Kvinnen lures til å stoppe og unngår så vidt å bli tatt. Forbrytelsen blir imidlertid hevet og forbryterens onde handlinger slår tilbake på han selv. Den uskyldige bilisten får hevn uten å føle skyldfølelse!

Historien om ”De avrevne fingrene” er et moderne vandresagn og finnes i utallige lokale varianter. På samme måte som de gamle sagnene gir også

moderne sagn utløp for bevisste og ubevisste tanker. Til alle tider har mennesker forsøkt å finne forklaringer på det uforklarlige og skremmende. Dette kjennetegner alle samfunn og kulturer rundt om i verden. De gamle sagnene fra Vennesla er dermed ikke bare interessante i et lokalhistorisk perspektiv, men også som en del av en felles universell fortellertradisjon, en tradisjon som har eksistert, og fortsatt eksisterer, på tvers av landegrenser og tidsepoker.

Bommens dag 2003

*Lene Marie (5), Øystein (11) og Anders Eliassen (7) prøver å male korn på veldig gammelt vis – Lene med skrubbekverna og Øystein og Anders med dreiekverna. Bestemor Berit Eliassen (t.h.) i samtale med Åse Jortveit.
Foto: Tryge Jortveit.*

Litt om forbindelsen mellom folk i Torridal og Vennesla

Av Bernt Kvarstein

Det religiøse og kirkelige liv betydde mye i denne forbindelse. Jeg vil derfor legge størst vekt på det, både fra de såkalte "gamle dager" og fra vår egen tid.

Otra er "sølvtråden" som deler dalen på langs. Ved Kvarstein deler den også dalen på tvers fra "Mørvoll" til Oksåsen. I Torridal var den gamle bosettingen på vestsiden av elva og i Vennesla på østsiden. Dette gjorde at forbindelsen mellom bygdene blei tungvinn. Folk måtte ro eller ferje over elva før veibroa kom i 1888. Sammenlignet med i dag, bodde det få folk i bygdene, men de hadde god kontakt med hverandre og møttes på arbeidsstedene.

Fra gammelt av var det mange sagbruk ved elva, på Saga og ved Vigelandsfossen (Nøddingen). På Kvarstein var det teglverk og ved Høyebekken spinneri. Etter hvert kom det mye industri i bygdene, og med jernbanen kom det mange tilflyttere. Folketallet økte. Broene på Kvarstein, over elva og veibroa over jernbanen var samlingsplassen til moro og dans.

Idrett, politiske og faglige foreninger har også vært med på å fremme kontakten mellom folk, men disse tingene tar jeg ikke med her i denne artikkelen.

Kontakten mellom folk i dalen gjorde at mange unge fant ektefellen sin her. Det blei mange par der én var fra Vennesla og den andre var fra Torridal, deriblant blei min far, to tanter og en onkel gift med torridøler. Familiebånd binder bygdene sammen.

Fra midten av 1800-tallet var det en åndelig oppvåkning over Europa. Dette åndelige "vårvær" kom også til vårt land og til vår dal. Mosby blei helt fra 1870-årene et senter for den kristne virksomheten. I Greipstad bodde en lærer som het Ole Stokkeland. Han var også predikant. Da han mislikte en del av Jensens lesebok, sluttet han som lærer og blei predikant på heltid. Han kom til Mosby i 1872 med en møteserie. Det blei vekkelse, virkelig en folkevekkelse der mange fra Vennesla blei med. En av fruktene av denne vekkelsen var nok at Mosby bedehus blei bygd i 1874. Mosby bedehus var

det første bedehus på landsbygda i denne delen av fylket. Bedehuset blei senter for det kristne arbeidet i bygdene her i dalen i mange år framover. Ole Stokkeland trivdes så godt i området at han kjøpte hus på Kvarstein, det som i dag er eid av Arnold Lian. (Ole Stokkeland er oldefar til Rolf Stokkeland).

En annen interessant og lokal forkynner var Ole Sørensen Hagen. Han var født på Åbel på Kvarstein. Faren kjøpte et fint hus på Hagen i Torridal. Huset har vært amtmannsgård og sorenskrivergård. Ole S. Hagen var en original forkynner, med stor tillit blant folk. I 1875 stod han i en stor vekkelse i det nye bedehuset i Mosby. Han blei virkelig en profet i sin hjembygd. Hagen var ingen kirkemann. Han falt i unåde hos sognepresten i Oddernes, K.O.Knutzen som var høykirkelig. Alt skulle gå etter ritualet, og han mente at Hagens lekmannsvirksomhet bare skapte uro i kirken. Hagen mente at en kunne be til og tjene Gud hvor en enn var. "Fjøset er like hellig som kirken", sa han i en tale. Men han fikk det igjen da han skulle ta ut lysing for seg og forloveden. Presten spurte om vielsen skulle foregå i fjøset eller i kirken. De blei viet i kirken. I boken "Fra kirke- og kristenliv i Vennesla" er det gjengitt en preken av Hagen. Det gikk så langt at Hagen blei nektet å gå til alters i kirken. Men det sies at han og den neste sognepresten blei gode venner.

Jeg nevner også Svenn Liene, en ekte torridøl, født på Strai. Han virket mye i Vennesla. Vekkelsen i 1894 begynte på selve Vennesla. Han var skrifttro, talte friskt, og folk blei grepet av talene hans selv om det ikke alltid var "tråd" i dem. Det sies om han at han var en Guds mann som var til legemlig og åndelig hjelp for mange.

I de 20-30 årene før og etter århundreskiftet, 1900, hadde Torridal og Vennesla mye samarbeid på det religiøse området. Om virksomheten begynte i Vennesla eller Mosby, så spredte den seg til nabobygda. Et godt eksempel på dette er Anders Madsen som i 1902 kom til Mosby der det blei vekkelse. Dette forplantet seg til Vennesla. Møtene blei holdt i det to år gamle Vikeland bedehus og på Kvarstein skole. Madsen fikk et råd av en eldre forkynner: "Når du kommer til Vennesla, må du bruke storslegga, forkynne død og dom over folket, for i Vennesla er de virkelig forherdet". Slik gikk det ikke. Han forkynte det glade budskap, og folk tok imot det. Året etter kom Andreas Hjorteland med virksomhet. Folk strømmet til, og ungdommen fulgte med fra sted til sted, Mosby, Kvarstein (som fikk nytt bedehus i 1903) og Vikeland.

1918 er et interessant år. Da blei det dannet en felles arbeidskomité fra

alle kretsene i Vennesla og Mosby. Komitéen bestod av ledere fra bedehusene og Vennesla Frikirke. Abraham Thompson og Lars Berg m.fl. deltok som forkynnere. Møtene blei holdt i bedehusene fra Grovane (Grovane bedehus blei bygd i 1908) til Mosby og i Vennesla kirke. Dette blei en lang og fin virksomhet. Mange kom til tro.

Så noen små glimt fra vår egen tid, slik som jeg husker dem

Det var jo naturlig at samarbeidet avtok etter hvert som kretsene fikk sine egne hus med fast virksomhet. Bedehuset i Mosby samlet hvert år deltakere fra vår bygd.

Krigsårene 1940 til 1945 var en helt spesiell tid. Det var lett å samle folk til bedehus og kirke. Vennesla kirke blei mye brukt i den tiden. Bedehusene blei tatt av tyskerne i lange perioder. Da var det møter i private hjem, i friluft og i flere låver som blei tatt i bruk. I Mosby blei låven til L.M. Larsen mye brukt, og på Kvarstein låvene til Emil Jørgensen (nå Fosheim) og Anders Ravnås (nå Lundevoll), på Moseid, låven til Bjørnstad. På Vikeland brukte de kinoen og Folkets Hus når de var ledige.

En møteserie i Mosby var helt spesiell. Foranledningen var et skihopp i Hausebakken (like ved huset der Karl Haus bodde). Rolf Berg, 19 år, sønn til Gunda og Carl W. Berg og dattersønn til Ole Sørensen Hagen (tidligere omtalt), skulle gjøre sitt siste hopp før søndagsmiddagen. Han fikk svært god fart, og hoppet var bygd på ekstra. Han landet på sletta og skadet seg slik at han døde noen dager senere. (Historien er fortalt av hans beste venn, Harald Hagen, Vågsbygd). Dette gjorde et dypt inntrykk i bygda. Folk samlet seg til møter privat og etter hvert også på låven hos L.M. Larsen (over veien ved Mosby samvirkelag). Dette var vinteren og våren 1945. Far til Rolf Berg, Carl W. Berg, og Jon Aurebekk var talere ved møtene. Det blei en tid mange vil huske med glede. Mange blei kristne. Ungdom og godt voksne kom med den vinteren og fredsvåren 1945.

I 40- og 50-årene var det mange arrangementer, særlig av yngresavdelingene og ungdomsforeningene, for eksempel St. Hans-aften, syklende ungdomsuke, felles YA og ikke å forglemme juletreffene. Første fest var 2. juledag i Vikeland Bedehus, og folk kom i sin fineste stas. Mange unge gikk på alle festene som fulgte: Mosby, Vennesla, Frikirken, Kvarstein. Første nyttårsdag: Strai og Grovane. Høydepunktet var nok felles YA juletreff for unge. Den var ofte mellom jul og nyttår. Programmene på

festene var tale, sang, opplesing og bibelske spørsmål. Å ha spørsmål om for eksempel sport, geografi eller annet "verdslig" blei ikke akseptert før i 50-årene (mener jeg å huske).

La meg ta med et eksempel fra en felles YA-fest i Kvarstein bedehus. Vi skulle ha en enkel bevertning, og det var utdeling av frukt til alle. For å gjøre dette litt annerledes og festlig, hadde vi frukten i en kjerre, laget av bord og med gamle barnevognshjul. Mellom drettene gikk to gutter med brunt teppe over seg og holdt et hestehode de hadde laget foran seg. En var kusk, som skulle styre "ekvipasjen" rundt treet. Nissen skulle stå for utdelinga. Vi kom inn og det blei vill jubel (jeg sier vi fordi jeg var kusk). Da vi kom to tredjedeler rundt treet, blei en av YA- lederne "hellig" vred. Han reiste seg og ropte: "Se og kom dere ut med dette". Vi fikk ut frukten i en fart og kom oss på dør, skuffet og flaue. Enda verre blei det da vi lørdagen etter fikk høre hvor såret lederne var over det forferdelige vi hadde funnet på. En forkynner tok opp utglidningen på Kvarstein i sin preken en søndag formiddag.

En må bare konstatere at tidene forandrer formene, også i det kristne arbeidet.

Gang rundt juletreet var svært populært i den tiden. Det var akseptert at gutt og jente kunne gå arm i arm rundt treet. Det kunne være så mange at en nesten ikke beveget seg. Men julesangene blei sunget så taket "løftet seg". Det var både fest og alvor den gangen.

Tanker og blikk er her rettet bakover i tid. Nå er mye annerledes, med nye forsamlinger og nye former. Men grunnlaget for det vi ser i dag blei til i kirke og bedehus i tidligere tider.

Stegt Tiur

Renskes og vaskes. Brystet neddyppes i kogende Melk et par Minutter. Spækkes i Brystet med Fleskestrimler, eller hele Fuglen ombindes med tynde

Fleskeskiver og nedlæges i en Gryde, hvor den brunes i Smør.

Vendes en del Gange og overøses af og til med lidt Flødemelk.

2 a 2 1/2 Time vil medgaa, inden den er stegt.

Bygdeborgene våre

Av Trygve Jortveit

Heilt sidan eg var liten gut og las *Soga om folket vårt*, historieboka me brukte på Vennesla skule, har tankane mine titt svive omkring dei første folka som busette seg i vårt område. Kva veg kom dei inn i området? Hå henne fant dei seg best til rette og slo seg ned og anla buplassar? Når dyrka dei jorda og var der noen som trua dei og ville røve frå dei det dei bygde og dyrka her?

Soga me las på skulen, fortalde oss om istida for 12-14 tusen år sidan, om bein- og steinalder, om bronsealder og jernalder og om folk som busette seg fast og dyrka jorda. Seinare i livet har eg fått kursa meg opp for å få eit bære innblikk i desse tussmørke forhistoriske tidene der me ikkje har skriftlige kjelder å ty til. Det er geologar, arkeologar og historikarar som kan hjelpe oss litt på veg med kunnskapar om istider, funn av ting, graver og andre spor etter våre forfedre.

I Landvik har eg ein god ven som heiter Johannes Havstad. Han er lokalthistorikar og flink på så mangt. Han har vore med og gjeve meg eit visst innblikk i folkevandringstida og bygdeborgar. Der eg budde i Landvik gjennom tretti år, kjørte eg nær sagt kvar dag forbi ein ås som heiter Borjeråsen. "Der må ha vore ei bygdeborg, namnet tyder på det," tenkte Johannes. Han saumfør åsen og fann fort ut at her hadde vore ei bygdeborg.

Kva er ei bygdeborg?

Etter jernalderen som me regner varte fram til ca. år null, kjem me inn i den såkalla romartida og folkevandringstida. Denne regner me med varde fram til ca. år 600 e. Kr. I denne perioden voks og falt Romerriket. Romarane og germanane var då naboar. Forholdet mellom dei kunne stundom vere prega av krig og ufred og stundom av handel og fredelig samkvem langs grensa mellom dei på kontinentet. Romerrikets vekst og fall og hendingane på kontinentet fekk stor innverknad på kultur- og samfunnsforholda i Noreg og dermed også i vårt område.

For meg er ennå denne tida nokså mørklagd. Men eg liker å lese om den. Ikkje alle gjer det. Heller ikkje tyskaren som sto dag etter dag nedafor hytta mi ved Ogge og fiska og fiska utan å få eitt napp. "Er du aleine her?" spurte eg. "Nein, nein" sa han: "Kona sit oppe i hytta og les om Romarrikets vekst og fall. " Fünf grosse Bücher. Katastrophe, Katastrophe!". Eg måtte ta han med

til Venneslafjorden og Ulshommeren der eg fekk roa han ned med beitefiske etter aure og skjebbe.

Det interessante med folkevandringstida er at me frå den tida har meir rikhaldig arkeologisk materiale, stadnamn og runeinnskrifter. Det kjem av at folketalet var auka og folka var bære organisert og flinkare teknisk. Dei utforma eit kulturlandskap og der er funne spor etter hus, gardar og bygdeborgar. Bruk av hellarar til bustad var au utbreidd då – særleg her sør.

Bygdeborgene var store naturgitte forsvarsanlegg der folk kunne søke tilflukt og forsvare seg mot inntrengarar. Borgene blei plassert på fjelltoppar og knausar i nærleiken av der folk budde. Toppene og fjellknousane som blei brukt var frå naturen si side nesten umulig å gå til åtak på. Der det var enklast for folk å komme opp, blei det bygd murar av stor stein. Titt kunne det oppå murane bli bygd vern av store stokkar.

Bygdeborgene blei titt fint konstruert. Valg av stad for borga var viktig. Den måtte ligge nær den staden der folk budde slik at folk og fe fort kunne komme opp på borga om der kom fiendar, og helst måtte den ligge der det var mest trulig at fienden kom. Frå borga måtte der au vere utsikt slik at dei frå den kunne holde øye med fienden. Helst måtte der au vere utsikt til andre bygdeborgar slik at dei kunne sende signal til kvarandre frå borgene. Vann måtte der au vere, for i ufredstid kunne der vere mange folk og dyr der oppe.

Det viktigaste ved borga var at den var lett å forsvare. Derfor kan ein på fleir borgar sjå at dei har måtta fire på eit og anna av dei andre krava.

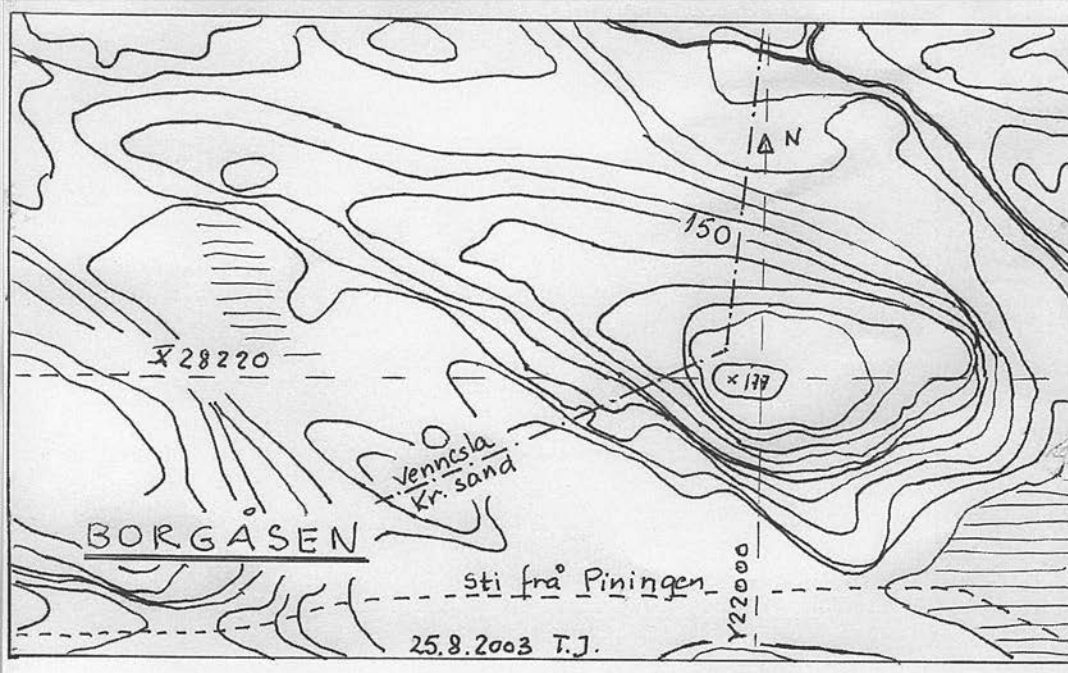
Å planlegge og bygge borga var eit stort arbeide. Det tok tid og det måtte mange mann til for å forsvare den. Våpna dei hadde var pil og boge, spyd, kastestein, rullestein og liknande.

Bygdeborgene fortel oss om hå henne folk budde i romartida og folkevandringstida. Der fins ei stor mengde slike borgar i landet. Noen stader få eller ingen, andre stader mange. Fleire stader i landet har dei arbeidd mye med kartlegging av borgene og tatt godt vare på dei. Dei blir der mye brukt til undervisning og i næringsssamanheng som turistattraksjonar.

Bygdeborgar i Vennesla

Her i gamle Vennesla kommune har eg kome over to stadnamn som fortel at her har det svært trulig vore bygdeborg. Til nå har dei vore lite påakta og er vel til dels heilt ukjende for folk flest.

Jan Nilsen og Øystein Eliassen er to av dei som au er interesserte i desse forsvarsverka me har inne på heiene her. Me tri ”gamle”, Jan, Øystein og eg,

Kart av Borgåsen eller Brennevinsk niben. Ekvidistanse 5 meter.

bestemte oss i sommar for å ta ein nærare titt på dei to bygdeborgene me visste om: Steinborg i Driveneskleivane og Borgåsen eller Brennevinsk niben på grensa mellom Tveit og Vennesla. Sistnemnde borg ligg på eigedomen til Eliassen.

Skal her skrive om hå henne dei ligg, åssen ein kjem opp til dei og litt om sjølve borgene.

Borgåsen eller Brennevinsk niben

Brennevinsk niben ligg som nevnt på grensa mellom Vennesla og Tveit aust for Moskedalen og Piningen. Om ein vil, kan ein bruke Øk. kartverk kart nr. BK 006-5-1 Vikeland og kart nr. BK 006-5-2 Lømsland. Toppen av åsen ligg omtrent på koordinatar X 28220, Y 22000.

For lettast å komme til Borgåsen kan du ta vegen opp Moskedalen til Svarttjønn. Frå der går du i sydaustlig retning (still kompasset på ca. 125 grader om du har kompass). På vegen passerer du ei større myr som har vore dyrka. Denne myra kalla Olav Eliassen, bestefar til Jan og Øystein, for "Myra der ude". Der hadde han fleire løer. I ei av dei hadde dei eit lite rom med ein benk til å sove på samt ein vedkomfyr der dei kunne lage seg mat – nærsagt

Rester av svært gamle murar aust for "Myra der ude". Foto: Trygve Jortveit.

som eit vanlig eldhus. Den gamle komfyren står der ennå. Det same gjer slåmaskina som Olav brukte der. Jan blei livlig i praten då me kom til myra, pekte og prata og mintes gode stunder saman med bestefaren sin – både med vedhogst og høying. Frå myra kan ein bare fortsette i same retninga. Brukar du augo godt, kan du litt aust for myra sjå rester av gamle murar - noko som tyder på at der har vore busetting i svær gamal tid og då mest trulig i folkevandringstida.

Slike gamle murar har eg kome over andre stader i heiene i Vennesla au. Men nå er det slik at ein må ha både tid og historisk teft om ein skal finne meir ut av hå desse historiske spora er for noko. Mest tyder det på å vere nedlagde gardar frå ca. 300-400-talet då der visstnok skjedde ei sterk omlegging av jordbruket frå det me kallar krinstun til enkeltgardar. Her sør var der etter det eg har lese meg til, fleire gardar då enn nå. På 500-talet blei fleire av desse gardane fråflytta og ikkje tatt i bruk igjen. Kan murane innafor "Myra der ude" vere spor etter ein slik gard, og kan stadnamn som Øygardskleiva syd for Stemtjønn på Eikeland vere spor etter gamle nedlagde gardar frå folkevandringstida? Eg spør bare for eg står litt undren når eg ser slike historiske spor som dei Øystein viste Jan og meg der ute i skogen.

Vel. Me prata fælt rundt desse murane før me gjekk vidare.

*Jan (t.v.) og Øystein ser på haugen med kastesteinar som ligg på borga.
Foto: Trygve Jortveit*

Då me kom fram til borga og gjekk opp på den, var me veldig spente på om me ville finne tydelige spor etter noko av festningsverket som har vore der. Om denne borga er der nemlig skrive dette i boka *Torridal Sorenskriveri*, utgjeve i Kristiansand i 1957:

"Enda er det et fortidsminne fra bygden som ikke er nevnt. Det er bygdeborgen på Borgåsen eller Brennvinskriben, som den også kalles, på grensen mellom Tveit og Vennesla på gårdene Vennesla, Lømsland og Øygarden under Ålefjær. Åstoppen er full av knauser, er bevokst med lyng og furu og dekker mellom 2 og 3 mål. Toppen er stupbratt mot alle sider untatt mot vest, og her finner man restene av muren. Den er omtrent tometer bred og består helst av små stein. Folk på stedet kan imidlertid huske at muren tidligere var høyere."

Steinmuren som er omtala, var vanskelig å finne rester av. Der var veldig tilgrodd. Nær der muren må ha stått, var der ein god haug med små stein, kastestein, som var lagt sirlig opp. Me tvilte på at denne haugen har ligge slik i nær over eitt og eit halvt tusen år. Men at det var kastestein var me ikkje i tvil om. Då me kom heim, fortalde son til Øystein, Ole Magne Eliassen, at då han gjekk i fjerde eller femte klasse, tok læraren deira, Arne Førde, klassen med på tur dit. Dei gjekk til Jorvannet og møtte der ein klasse frå barneskulen

*Øystein nyt utsikten på Borgåsen. Jorvannet i bakgrunnen.
Foto: Trygve Jortveit.*

på Ålefjær. Saman gjekk dei opp på borga. Med seg hadde dei ein kjentmann frå garden på Lømsland samt rektoren på skulen deira, Alf Håberg. Borna samla kastestein både på veg opp på borga og på sjølve borga. Steinane blei lagt sirlig i ein haug. Det var den haugen me fann. Dette var i 1976 eller 1977.

På borga var der ein svært fin utsikt. Der var au ein stad der dei kunne hatt ein liten brønn eller eit vasshol. Rundt borga var fjellet så bratt at det var bare på nordvestsida det var greitt å komme opp. Der måtte dei ha mur eller oppbygd vern med stokkar for å ha grei plass å stå med spyd, pil og boge og kastestein.

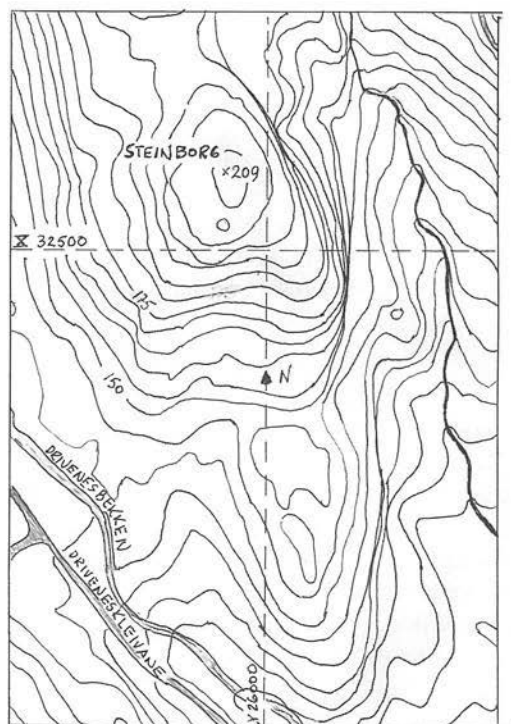
Steinborg

Steinborg ligg på nordsida av vegen i Driveneskleivane – litt ovafor Hestetraa. Du finn den på Øk. Kartverk, kart nr. BJ 007-5-2 Drivenesvannet. Toppen av Steinborg ligg omtrent på koordinatar X 32550, Y 26050.

Eg veit ikkje om noen tidligare beskriving av denne borga. Der er fleire ting som seier oss at her må dei hatt eit forsvarsverk: For det første inneheld stadnamnet ordet "borg". For det andre er topografien slik dei som skulle forsvare seg ønskte den med bratte fjell rundt store deler av borga. For det

Jan (t.v.) og Trygve slappar av på toppen av Borgåsen. Foto: Øystein Eliassen.

Kart over Steinborg. Ekvidistanse 5 meter.

Steinborg sett frå Driveneskleivane like ovafor Hestetraa. Foto: Trygve Jortveit.

tredje er der god utsikt både ned i dalen under og til borga på Borgåsen ute på grensa til Ålefjær.

Då me var der og såg på borga utover mot Ålefjær, fekk me nesten ei "aha-oppleving". Om avstanden ut til Borgåsen eller Brennevinskniben er stor, var den lett å sjå der den stakk opp i skaret over Ålefjærveien. Elles var der lite å sjå av byggverk på borga. Som på Borgåsen var der ein stad det kunne ha vore eit vasshol. Der var au fleire stader med naturlige brystvern der det såg ut som det var grave slik at det var greitt å ha lager av kastestein, og der det var greitt å stå og skyte med bogane og kaste spyd.

Eit tilbod

Når me eldre gjeng slik og snusar opp stader dei gamle fortalde oss om då me var små, blir me av og til litt mismodige. Det dei gamle prata om då me var små hadde dei frå sine forfedre igjen. Utan at me er heilt klar over det, kan me på den måten sitte inne med kunnskap om svært gamle ting.

I desse PC- og mobiltelefontider er me redde at det me har fanga opp av lokalhistoriske kunnskapar frå dei gamle, skal bli borte med oss. Derfor desse turane og denne artikkelen. Me ønsker at våre og andre born skal få vite noe

Jan og Øystein har visst fått auge på ein fiende. Foto Trygve Jortveit.

om dette gamle me er så glade i. Me ønsker at dei au får med seg den ballast me har fått.

Det var fint å høre om skuleklassane som hadde vore på Borgåsen. Me vil gjerne at skulane i Vennesla held fram med det. Så vil me tilby historielaget å vere naturlosar på ei vandring til Borgåsen eller Brennevinskriben. Der kan me fortelje om gjeting i området, om heieslått, utlør og eldhus samt om bygdeborger generelt og borga der ute spesielt. Alt om me tri "gamle", Jan, Øystein og eg lever og har helse til det.

Høns trenger ogsaa Jordemoder

Kan en Høne ikke værpe fordi Egget er for stort,
saa tag Hønen under Armen, og naar Egget viser sig,
saa stik Hul paa Egget med en Strikkepind;
derefter kan det med Lethed klemmes i styller,
og Hønene faar sin Forløsning.

Eit kjært minne

Av Trygve Jortveit

Det er gjerne slik at me minnes helst menneske og hendingar som har satt lyse spor etter seg og vore med å forma haldningane våre, mens triste og traumatiske hendingar og opplevingar me helst ville vore forutan, blir gøymt bort og helst gløymt. Hyggelige opplevingar eller minne kan ein kose seg med når ein sit aleine og har tid til å nyte livet. Nå når eg er blitt gamal, har eg masse slike gode minne – det eine kjærare enn det andre.

Eit kjært minne eg har, er minnet om då Berit Bøe frå Dale på austsida av Byglandsfjord var i teneste hos direktør Knobel på Hunsfos like etter krigen og frå tid til annan gjesta oss heime i Nesane om kveldane då ho hadde fri frå arbeidet. Besøka var eit friskt pust for meg som då var ni-ti år gamal og bare hadde hørt om Setesdalen frå mamma og pappa og dei eldre søskena mine.

Eg tykte eg kunne skrive om dette minnet her - ikkje bare fordi det var moro når Berit kom heim til oss, men au fordi det seier noko om venndølar som reiste til Byglandsfjord og tok arbeide i samband med bygginga og drifta av dampsga der i slutten av 1890-åra, samt au noko om livet hos direktøren på Hunsfos like etter krigen og korleis ei tenestejente hadde det der. Så seier det mykje om korleis relasjonar mellom folk knytast og om kva hendingar og opplevingar som former oss menneske.

Kontakten og vennskapen mellom vår familie og folka på vestsida av Byglandsfjord, på Frøyrak og Dale, starta med bygginga av saga til A/S Byglandsfjord Dampsag som blei sett i drift i 1898 – to år etter at Setesdalsbanen blei opna. Guttorm Vennesland som var initiativtakar til saga, fekk med seg bestefar opp der for å vere med å bygge opp saga. Bestefar som heite Tønnes Hansen Midlødi, var snikkar. Han var født på Midlødi på Vikeland i 1866 og var son til Hans Sørensen Midlødi som var sagmeister på ei av sagene ved Vigelandsfossen. I tillegg til å bygge opp saga var bestfar au med å bygge hus på Senum. Guttorm ville ha bestefar som sagmeister på dampsga, men han ville heller halde fram med snikkararbeidet. Han tok derfor til å bygge uthus for bøndene der vest for fjorden. Først budde dei på Senum og sidan flytta dei til plassen Gjeitelia på Frøyrak. Mamma som er født i 1896, voks opp der og gjekk på den lisle skulen som låg mellom Frøyrak og Dale. Om somrane gjætte ho mellom anna i Dalebukta og var med

Mamma (Åse Jortveit) utafor skulestova mellom Dale og Frøyraak i 1959. Foto: Trygve Jortveit.

på støylen på Skeie på heia mellom Byglandsfjord og Koland og Espeli i Åseral.

Mamma fekk mange gode vener der oppe. Vener som titt vitja oss og overnatta hos oss i Nesane når dei var på veg til eller frå byen. På den måten blei vår familie knytta til folk på gardane på Dale og Frøyraak.

Berit Bøe blei fødd på Dale i 1925. Der vaks ho opp og gjekk på skulen. Som 18-åring reiste ho først til Marnar Folkehøgskule i Øyslebø der ho mellom andre gjekk saman med Signe Drivenes. Etter det gjekk ho på husmorskule på Møglestu ved Lillesand.

Etter skulegangen hadde ho lyst til å "kome seg ut" og averterte etter arbeide. Ho fekk fleire svar. Mellom anna frå dr. Blix i Kristiansand, frå direktøren på Cristiansands Bryggeri og frå direktør Knobel på Hunsfos Fabrikker. Ho var til konferanse hos Knobel, fann denne jobben interessant og fekk den.

"Eg blei veldig godt motteke hos Knobel. Både av Johannes sjølv og av kona Inger" sa Berit då me i sommar sat i den gilde heimen hennar på Evje og prata om tida hos direktør Knobel i direktørboligen på Hunsøya. "Eg fekk nær sagt ein heil liten leiligheit å bu i med både stove, soverom, bad og radio – noko som ikkje var så vanlig i den tida. Romma låg i andre etasje i kjøkkenfløyen" sa Berit.

Tekst: Berit som 20-åring i stova heime på Dale. Foto: Peder Bøe

Berit (t.v) saman med venninna Hjørdis Ommundsen frå Lillesand på trappa utafor skulen på Møglestu.

Jentene på Møglestu husmorskule er ferdige med skuleåret og er klare for å reise heim. Legg merke til reisekistene dei brukte då.

Berit fortalte vidare:

”Me var to jenter i arbeide der. Eg hadde mest med matstellet å gjere, medan den andre hadde mest med reinhaldet. Dessutan var der ein gartner og ein privatsjåfør. Sjøføren heitte Otto Bakken. Måtte eg til frisøren, sende Inger meg til byen med privatsjåføren som venta der til eg var ferdig. Me to jentene var fri annankvar helg. Då reiste eg heim til Dale. Dersom eg ikkje var bortreist i fritida, måtte eg alltid sitje saman med dei i spisestova. Då var det Inger som servera”.

”Er der noe spesielt du huske frå tida der?” spør eg.

”Ja lat meg no sjå. Jau. Du veit Knobel var spesiell. Kvar morgon måtte eg opp på senga til han med ein mugge med varmt vatn som han drakk. Åsså var han ein veldig snill mann. Der var ennå litt rasjonering då etter krigen. Mellom anna var der merke på drops. Eg husker eg fekk alltid Knobel sin rasjon. Så husker eg Helge, son til Inger og Johannes, han studera i Amerika då. Han sende støtt heim pakkar med kaffi og andre ting det var vanskelig å skaffe her. Det var stas, for mykje fall på oss som arbeide der.

Ja så husker eg godt Johannes sin 60-årsdag. Har aldri sett maken til blomar. Dei sa at alle blomebutikkane i byen var utselde. Alle tri badekara var fulle av avskorne blomar. Det kom blomar frå heile Europa – ja heilt frå Italia. Det sto blomar i garasjen, i trappar og i stovene. Eg fekk blomar med heim til Dale då. Kan ikkje begripe åssen eg kom heim med dei.

Inger og Johannes Knobel

Eg hadde ikkje gåve til Knobel på 60-årsdagen, så eg unnskyldte meg litt for det. "Blåveisane du har plukka til pynt på bordene er gave nok" sa han.

Dei hadde tri retters middag og me jentene skulle servere i svart skjørt og kvitt forkle. Det var då eg heldt på å gjere den store tabba. Fysst når eg kom til døra og skulle gå inn merka eg at eg hadde blått skjørt på meg. Så blei det servera sjampanje. Du veit eg hadde aldri smaka alkohol før, men då måtte eg. Så eg smakte og blei litt tumlen i hauet.

Inger var au veldig snill. Gjorde me noko gale, til dømes om me øydela ei kake eller eit fat, så glatta ho så greitt øve det. På den måten blei me veldig trygge i arbeidet".

Etter vel eitt halvt år flytta Berit til Oslo der ho arbeide i eitt par familiar. "Hadde du problem med dialekten der?" spør eg.

"Ikkje noko særlig" svara Berit. "Men hos ein soussjef i UD som eg arbeidde hos, spurte kona "Sier dere du til alle i Setesdal?". Noko eg svara ja på".

Berit blei verande i kokkeyrket heile livet sitt. Ho gifta seg med Halvard Sandnes frå Valle. Dei busette seg på Evje der Berit var kokke først på hotell Dølen i 15 år og sidan i 13 år på sjukeheimen.

På det halvåret Berit var i teneste hos Knobel kom ho mykje til oss i Nesane. Av di mamma og søskena hennar alle hadde budd på Frøyraak såpass lenge og at me titt fekk besøk frå Dalen, blei det heime mykje snakk om dalen og støylslivet på Skeie. Ferieturane gjekk gjerne dit – med toget til Byglandsfjord og så med ferjemannen over fjorden til Senum og så ein dryg tur oppetter vegen til Dale og Frøyraak.

Eg var yngst heime og sette ekstra pris på Berit sine besøk. Me fekk

liksom Setesdalen inn i stova med mye fin dialekt og mange soger om folk der, om gardslivet og støylslivet på heiene vest mot Åseral. Minnet om Berit sine besøk er kjær for meg. Saman med andre hendingar og opplevingar har dei vore med å forme haldningane mine. Eg valte Hornnes Lands gymnas i staden for gymnaset i byen, eg valte nynorsk som hovudmål i staden for bokmål, eg bygde hus og hytte i setesdalsstil i staden for dei tradisjonelle byggefirmahusa, eg valte bygdeliv i staden for byliv.

Sogelaget i Bygland hadde tur til støylen på Skeie i sommer. Den har namnet frå møta mellom setesdølar og åsdølar. Frå gamalt av møttes dei der og leika seg med kappriding og slikt. Før kalla dei det "å fara til skjeie" når dei skulle samlast slik. På slike skjeid kunne det oppstå strid mellom ungdom frå dei ulike bygdelaga. Slik au der oppe på heia. Åsdølane var visst ikkje dei enklaste og handskast med. For på Byglandssida gav dei dei små kleggane, blindengane, namnet åsdølar – eit namn mamma hadde med seg frå Dale og Frøyarak til Nesane. På Hornnes veit eg au dei kalla dei innpåsletne små krypa for åsdølar.

Fra Kristen Gislefoss` verden

Det bliver godt Veir naar katten vasker sig og rækker
3 Gange med labben over Øret, ellers ondt Veir.

Fra den Kant, hvortil en "Stjerne raber", skal et Uveir
snart komme.

Det bliver Tørveir, naar en Loppe kommer i Haaret.

Spiser man op alt, man har paa Bordet til et Maaltid,
bliver det godt Veir næste Dag.

Saamange Bundter Græs, Grævlingen har samlet, saa
mange "Ilrier" (- stærkt Snefald med streng Frost)
skal man faa om Vinteren.

Der kommer snart Regn, naar man tilfældigvis lægger
en Rive fra sig saaledes, at Tænderne vende op.

Naar Faarene staa op paa Heierne om Aftenen, kan
man snart vente østlig Vind.

Notto Moseid som ung.

”Så tynn han er blitt....”

*Notto Moseid forteller fra tiden i tysk fangenskap
Av Odd Arild Nordli*

I Historielaget sine årsskrifter er det flere ganger skrevet om hvordan venneslafolk opplevde krigen. Her er artikler om dagliglivet i Vennesla, men også intervjuer med mennesker som var aktive i motstandsarbeidet og fikk svi for det.

For å samle og gjøre tilgjengelig så mye stoff som mulig fra krigstiden, har jeg denne gang valgt å skrive om Notto Moseid sin tid i motstandsarbeid og tysk fangenskap. Opplysningene er for det meste hentet fra intervjuer med Moseid på Radio Loland og i Farsunds Avis.

I major Laudals organisasjon

Notto Moseid ble utpå sommeren 1942 spurt om han ville danne en milorg-gruppe i Vennesla. Gruppen ble etablert, og den begynte med kartlegging av Nasjonal Samling og tyske forlegninger i distriktet. Sabotasje mot militære forlegninger, og kutting av kommunikasjonslinjer var også blant oppgavene. I hjemmefrontkretser trodde man på den tida på en nær forestående alliert invasjon. Dette inspirerte de tolv i milorg-gruppen som var plukket ut til å være gruppesjef, troppssjefer og lagledere i Venneslaområdet.

Moseid visste ikke at gruppen han ledet var en del av den omspennende

virksomheten major Laudal var i ferd med å bygge opp på Sørlandet. Vinteren 1941 startet Laudal oppbyggingen av en hemmelig militær motstandsbevegelse. Arbeidet var godkjent av den norske regjeringen i London og Sentralledelsen i Oslo. Ved siden av oppbyggingen av en hemmelig hær, var det etterretningsarbeidet som stod i fokus for virksomheten.

Arrestasjon

Mot slutten av 1942 fikk tyskerne informasjonen om milorg-gruppa, og arrestasjonene begynte. Major Laudal og mange av hans medarbeidere ble tatt. Motstandsarbeidet i Vennesla var ikke kommet skikkelig i gang, så Notto Moseid og hans menn trodde de skulle gå fri. De lå lavt i landskapet og håpet på at arrestasjonene skulle ta slutt, og at de så siden skulle kunne ta opp igjen motsandsarbeidet. Men slik gikk det ikke. 4. januar 1943 kom en tysker og en nordmann inn på kontoret til Moseid og bad han følge med. Ferden gikk til Statsarkivet i Kristiansand. Det ble starten på et mer enn to år langt fangeliv. "Det viste seg at tyskerne visste alt som var verd å vite om gruppen vår. Takk og pris for at vi ikke hadde kommet stort lenger enn i startfasen da Gestapo slo til. Nå ble det bare oss tolv å arrestere."

Notto Moseid ble ikke torturert under oppholdet på arkivet. Tyskerne visste det de var ute etter.

Fra arkivet til Natzweiler

Neste oppholdssted ble Kristiansand kretsfengsel og deretter Grini. En dag dukket den tyske politisjef Rediess opp på Grini. Han spurte hva Moseid var arrestert for og fikk vite at det var milorg-virksomhet. Resultatet ble deportasjon til Kongsvinger sammen med en gruppe på 20 mann. Et fåtall av fangene som kom i hendene på det tyske SS- og politiapparat, hadde grunn til å si noe godt om sine fangevoktere. Et unntak er tyskerne som passet på fangene på Kongsvinger. Sjefen ble betegnet som en human mann, og de tyske vaktene som kom fra det ordinære politiet, ikke fra Gestapo eller SS, opplevdes som skikkelige karer. Nordmennene fikk ta imot pakker, og det ordnet seg med besøk hjemmefra.

Oppholdet i Kongsvinger tok imidlertid slutt, og turen gikk tilbake til

Grini. Der fikk Notto Moseid en dag høre navnet sitt oppropt for transport. Det betydde reise til Tyskland. Fangene ble stuet om bord i fangeskipet Donau, men sjøreisen gikk ikke lenger enn til Århus. Derfra bar det med tog til Kiel, hvor en gruppe på 16 nordmenn ble plukket ut og sendt til Natzweiler. Denne leiren lå i grenseområdet mellom Tyskland og Frankrike. Turen til Natzweiler ble lang. Det tyske jernbanenettet var ødelagt som følge av krigen, så fangetoget måtte kjøre mange omveier for å komme fram. Nordmennene reiste over tre tusen kilometer før de var framme. I løpet av denne fangetransporten ble den ene av de norske fangene syk og døde, og flere skulle det bli som ikke kom hjem igjen til Norge.

Natzweiler var en leir for såkalte NN-fanger. Mer enn 500 norske fanger er registrert i leirens fangeprotokoller, og temmelig nøyaktig halvparten av dem døde under oppholdet i Tyskland. Med bokstavene N.N. forstår vi vanligvis at navnet er ukjent. Under krigen bestemte Hitler at NN skulle være forkortelser for Nacht und Nebel (natt og tåke). Billedlig talt skulle altså natt og tåke senke seg over NN-fangene slik at de skulle forsvinne for familie og venner og heller ikke selv ha mulighet for å gi seg til kjenne.

I Natzweiler ble fangene ført inn på effektlageret eller depoet. Her ble klær og eiendeler tatt i mot, katalogisert, desinfisert (tyskerne var redde for smitte av alle slag) og lagret. Tyske nazister var kjent for orden og system.

Notto Moseid, som var revisor, leste nøye gjennom listen over sine ting før han underskrev, men det sinket køen, og lederen på lageret gav han en lusing. Moseid protesterte og gjorde oppmerksom på at i Norge var det ikke vanlig å slå folk. Resultatet ble enda et par lusinger. Lederen på lageret var sudettysker og kommunist. Han hadde sittet i konsentrasjonsleiren i flere år og var en såkalt kapo.

Notto Moseid var relativt god i tysk, og ble senere satt til å arbeide i leirens effektlager sammen med sudettyskeren som slo. Tyskeren må tydeligvis ha fått et annet syn på nordmannen etter hvert, for han fikk hindret at Moseid ble sendt ut på transport til en annen leir. Selv mener Moseid at dette reddet livet hans.

Rangordningen i leiren

Den øverste sjefen var leirkommandanten. Det var en person fangene vanligvis så lite til i Natzweiler. Unntaket var når Josef Kramer regjerte. Han pleide å ønske fangene velkommen med bl. a. følgende utsagn: "Det er bare en vei som fører ut av denne leiren for dere, og det er gjennom krematorieskorsteinen." Kramer hadde imidlertid flyttet, og en ny kommandant hadde overtatt.

Da Moseid kom, var det nestkommanderende som tok i mot fangetransporten som de 15 nordmennene var i. Det var tyske vakter i tårnene, og så var det SS-folk som hadde spesielle oppdrag i leiren. Men den direkte arbeids- og leirledelsen ble utført av fanger som hadde status som brakkesjefer og arbeidsledere. Disse ble kalt kapoer. Noen av disse gjorde sitt beste for å opprettholde menneskelige kår for sine underordnede. Andre var brutale og kyniske, og hadde kanskje fått stillingen pga. disse egenskapene.

Nederst nede "befant seg den store hopen av treller".

Notto Moseid ble satt til å arbeide på lageret. Om dette sier han selv: "En klar fordel hadde vi som arbeidet på dette lageret. Vi var innendørs og beskyttet mot vær og vind, og arbeidet var ikke påtrengende tungt. Vi hadde også den fordel at vi kunne ta for oss av saker og ting som ble brakt inn – vi stjal av lasset så å si. I forhold til dem som slet ute i det beryktede steinbruddet i all slags vær, totalt underernært og i elendige klær, hadde vi en etter måten bra tilværelse.

Maten var kålsuppe og en og annen gang poteter. Et par ganger husker han at de fikk servert ertesuppe. Det var etter at de hadde måttet overvære henginger. De fleste hengingene foregikk imidlertid ikke offentlig ute på appellplassen, men i krematoriet. Der var det kort vei fra galgen og inn i ovnen. Moseid forteller at han bodde i en brakke like ovenfor krematoriet. "Der var lyset fra krematoriepipa så sterkt at vi måtte blende vinduet med ulltepper."

Dachau

Sommeren 1944 gikk de allierte i land i Frankrike, og etter hvert var fronten i ferd med å komme så nær Natzweiler at fangene kunne høre drønnene fra kanonene. Leiren ble derfor evakuert, og fangene flyttet til Dachau som var en annen av Nazi-Tysklands beryktede konsentrasjonsleirer.

Notto og kona Nanna på gullbryllupsdagen 19.9.1992. Notto var her 74 år gammel.

Notto Moseid var NN-fange og skulle ikke ha kontakt med noen utenfor leiren. Han greidde likevel å få smuglet ut et brev til sin kone. Da fikk Nanna Moseid en adresse å forholde seg til, og dermed gikk hun i gang med å bake rundstykker. Bakverket ble tørket for at det skulle gå mest mulig av det i den en kilo tunge pakken som det var lov å sende en gang pr. uke.

Fra da av gikk det hver uke pakke til fange nr. 103 887 i Dachau konsentrasjonsleir.

Hjemturen

En dag utpå våren 1945 ble de norske og danske fangene hentet av hvite busser som var bemannet med svenske Røde Kors folk. Bussene kjørte i første omgang til Neuengamme som var en konsentrasjonsleir i Nord-Tyskland. Derfra kjørte bussen opp gjennom Danmark. "Det var som et triumftog. Alle ville hilse på oss, og alle ville oss det beste. Det var jo noe helt

annet enn det vi var vant med i Tyskland.”

Det var grev Folke Bernadotte som stod bak opplegget. Målet var å hente fangene for internering i Sverige for resten av krigen. I Sverige ble fangene tatt hånd om på beste måte. Så den 26. mai reiste Notto Moseid med tog over grensa til Norge. På jernbanestasjonen i Oslo ventet kona Nanna og svigefaren. Da Notto kom til syne tenkte hun: ”Så tynn han er blitt. Og så er han snauklippet.”

Gjensynsgleden var selvsagt stor på begge sider. Det var godt å være hjemme igjen. Men Nanna Moseid forteller at det var ikke bare greit den første tiden: ”Notto var ikke seg selv på lang tid, han var så urolig at det var rent vondt.” På den tiden var det ikke vanlig at et kriseteam bestående av fagfolk stod klar. Fangene ble spurt ut om hva de var blitt utsatt for av Gestapo.

Det var den eneste gangen Notto Moseid husker at noen offentlig instans viste interesse for hans skjebne.

Korleis er månadene i året?

Januar med snø og is,

Februar på same vis.

Mars, då suslar det i li,

April, då fløymer bekken fri.

Mai, sol og blom og flagg – 17de er Norigs dag!

Juni, sumar, jonsok-bål,

Juli – køyr inn høy og kast i stål.

August, bær og kornet gult,

September gjev oss huset fullt.

Oktober, regn og rusk og haust,

November riv alt lauvet laust.

Desember, kvit og rein og fin, med joletre i armen sin.

Frå Karen Grude Koht og Bernt Støylen si ABC-bok frå 1919

”Krig og pestilens”

Av Olaf Ingebretsen

Det forrige århundre ble innledet med to dramatiske hendelser - den 1. verdenskrigen 1914-1918 og spanskesyken. Spanskesyken begynte i april 1918 – altså 8 måneder før freden igjen senket seg over Europa. Epidemien bredte seg raskt. Først på det europeiske kontinent, siden til resten av verden. Den hadde sitt maksimale omfang høsten 1918. De siste tifeller her i landet ble registrert våren 1920. Epidemien førte til mange tragedier. Den rammet først og fremst unge mennesker, men spesielt unge menn. I enkelte familier ble begge ektefellene rammet, ofte med en dødelig utgang for begge parter.

Nå er det vel kjent at den folkelige humoren kan ta til de grader bisarre vendinger. Verken verdenskrigen eller spanskesyken var for alvorlig til at det ikke kunne inngå som et ledd i humoren. Iblant kunne den bli temmelig besk, spesielt når tragediene var kommet litt på avstand.

Det fortelles at da en arbeidstaker på en av bedriftene i vårt nærmiljø skulle inngå ekteskap i 30-årene sendte arbeidskameratene et gratulasjons-telegram med følgende tekst:

“Verdenskrigens redsler og spanskesykens gru er ingenting mot det du går til nu.”

Vel, erfaringene med ekteskapet kan vel være høyst forskjellige. Det problemet skal ikke tas opp her, men gratulantene brukte de to mest dramatiske begivenheter i begynnelsen av århundredet som referanser for å beskrive perspektivet i kameratens forestående skjebne.

Litt om krig og rasjonering

Norge var ikke direkte involvert i den 1. verdenskrig, men våre sjøfolk var svært utsatt. Det var høykonjunktur i skipsfarten, men torpederinger og minesprengninger hørte med til dagens orden. For å illustrere det kan det nevnes at ved krigsutbruddet var den norske handelsflåte på 2,6 mill. brt. Jobbetid førte til at flåten økte ganske betraktelig. Likevel – ved fredsslutningen sto man igjen med halvparten av førkrigstonnasjen og mer enn 2000 sjøfolk hadde satt livet til. Også i vår bygd var det sjøfolk som opplevde å bli minesprengt eller torpedert. De har aldri fått noen omtale – kanskje en oppgave for Historielaget.

Matmangel og prisstigning var det den jevne mann merket mest til i krigsårene. Begge deler hadde en klar sammenheng med krigens utvikling. Prisstigningen førte til lønnsforhandlinger, ofte med harde konfrontasjoner mellom partene, men inflasjonen var så sterk at lønnstilleggene var oppspist før de trådte i kraft. Spekulasjonene i skipsfarten førte til pengeflom blant børshaiene. De hadde ingen problemer med å anskaffe seg det de trengte. Dette, sammen med importproblemene, førte til vareknapphet. Vanlige arbeidsfolk hadde store problemer med å skaffe seg det aller mest nødvendige til livets opphold. Situasjonen ble så prekær at Staten måtte gripe styrende inn. Det ble opprettet et Provianteringsdepartement, og den 01.01.1918 ble det innført rasjonering på brød, mel, sukker og kaffe. Tiltaket var ikke tilstrekkelig, varene tok andre veier og til priser som den vanlige lønnsinntaker ikke kunne betale.

Departementet måtte derfor sette i verk ytterligere tiltak. Gjennom Amtmannen ble kommunene pålagt å opprette kommunale provianteringsråd med utvidede oppgaver. Vennesla kommune fikk sitt provianteringsråd i 1917. Frem til denne tid hadde oppgaven vært å forestå arbeidet med å tildele innbyggerne rasjoneringskort, nå skulle de kommunale rådene i tillegg få andre oppgaver.

For å sikre at den jevne borger skulle få nødvendige varer til livets opphold og til en normal pris, skulle provianteringsrådet kjøpe inn varene og enten selge dem til forbruker eller formidle dem videre til forretningene i bygda.

Det synes helt klart at dette ville bli arbeidskrevende og det måtte derfor ansettes en mann i hel stilling.

I Sørlandets Sosialdemokrat den 22. januar 1918 ble det avertert etter en forretningsfører. Stillingen skulle besettes straks.

I herredsstyremøte den 23. februar ble A. T. Askedall ansatt med ansvar for provianteringsrådets utvalg og administrasjon. Lønnen var kr. 3500,00 pr. år, samt fritt hus, lys og ved. Stillingen hadde 3 måneders gjensidig oppsigelse, heter det i ansettelsesbetingelsene.

Det var naturligvis en uriaspost. Rådets disposisjoner ble ganske snart utsatt for mer eller mindre berettiget kritikk. Noen kontroverser forgikk nok ansikt til ansikt, men bygda hadde mange skriveføre menn. Avisene ble flittig brukt, men innleggene var av høyst ulik kvalitet. Sakligheten var ikke alltid

like korrekt og av og til boblet de over av sarkasmer.

Olaf Ruenes, kontorist på Vigeland Brug og tidligere kinoeier, var frempå flere ganger og gav forretningsføreren det glatte lag. Ett av innleggene omfattet forretningsføreren tildeling av mel og tørrfisk. Han kunne fortelle at en av kjøpmennene i bygda hadde fått tildelt så lite tørrfisk at han mente den bare kunne tildeles for medisinsk bruk.

Nå var vel Ruenes og Askedall neppe verdens beste venner. De befant seg på hver sin side da kinoen i Vennesla ble "kommunalisert" – Ruenes som eier og Askedall som ordfører. (V. H. årsskrift 1997)

Potetkjeller og folkekjøkken

Sommeren 1918 fryktet statsmyndighetene at den kommende vinter ville bli ytterligere forverret. Staten påla derfor kommunene å sørge for at de hadde tilstrekkelig vinterforsyning av poteter for sine innbyggere. De kommunale provianteringsrådene skulle gå til innkjøp og anskaffe nødvendig lagerplass. Vennesla hadde 3265 innbyggere i 1918, så det dreide seg om ganske store mengder poteter som måtte skaffes lagerplass. Under de ekstraordinære forholdene regnet man med at forbruket ville være atskillig større enn under normale tider. Sild og poteter har ganske sikkert vært ofte på menyen vinteren 1918/19. Begge deler har mer enn en gang berget det norske folk gjennom krisetider.

Saken ble behandlet i herredsstyret den 28. mai, og provianteringsrådet foreslo at det skulle bygges en eller flere kjellere for lagring av de forholdsvis store mengder som måtte til for å dekke behovet.

Da saken ble behandlet på nytt den 12. juli, ble det besluttet å bygge en ny stor potetkjeller. Trolig hadde kommunen fått leid lagerplass på flere steder slik at behovet nå ble dekket.

Prosjektet hadde vært ute på en anbudsrunde, og tømmermannsarbeidet ble satt bort til Karl Rakkestad og Karl Stølen for en sum av kr. 14055,00. Murerarbeidet ble satt bort til B. Vigsnes og kom på kr. 5500,00.

Bygget ble satt opp på kommunens grunn i Moseidmonen. Da tidene ble normale, ble huset avhendet. Det ble solgt til Olav Haraldstad. Han dreiv landhandel her til Samvirkelaget overtok huset og forretningen i 1939. For noen år siden ble bygningen revet for å gi plass for en ny og mer hensiktsmessig forretning.

"Potetkjelleren" slik den fremsto etter at Samvirkelaget hadde overtatt bygget i 1939. I etterkant av spanskesyken ble det i kommunal regi arbeidet for at huset, med en del ombygging, skulle brukes som sykehus. Imidlertid ble planene skrinlagt, angivelig fordi arbeidet ville bli for kostbart.

Vareknappheten gjorde seg selvsagt gjeldende blant de fleste av innbyggerne, men trolig klarte familiefolk seg bedre enn enslige. Husmoren var hjemmeværende og var sysselsatt 24 timer i døgnet med å få endene til å møtes. Verre var det for hybelboere og andre enslige. Vennesla hadde en betydelig befolkningsvekst fra århundreskiftet og frem til 1920. I året 1900 var folketallet på 1981, i 1918 var innbyggertallet som nevnt steget til 3265. Veksten hadde en forholdsvis svak kurve frem til 1914, for så å stige ganske raskt. Fenomenet hadde samband med veksten i industrien og andre virksomheter. Befolkningsveksten var selvsagt ikke noe enestående for Vennesla. Tidsrommet fra slutten av 1800-tallet og frem til 1920-årene var en tid med store folkeforflytninger i Norge. Det hadde sammenheng med industrireisingen på slutten av 1800-tallet. Konjunkturutviklingen under krigen satte ekstra fart i flyttingen. Ungdommen flyttet ut fra de indre bygdene for få arbeid i industrien og dermed et bedre liv. Til Vennesla var det

først og fremst unge menn som kom for å få arbeid i de to store fabrikkene. De førte en hustrig tilværelse på en spartansk hybel. Adgang til kjøkken var en luksus som sannsynligvis ytterst få hadde. Matstellet var, under de rådende forhold, både mangelfullt og utilstrekkelig.

For å bøte på problemet påla Staten gjennom Amtmannen å opprette et folkekjøkken i de mest tettbefolkede strøk. Den 4. mai 1918 ble saken behandlet i Vennesla herredsstyre. Staten skulle dekke halvparten av anleggsomkostningene og ervervelse av fast eiendom, samt bidrag til driften, herunder husleien. Søknad om statlige midler måtte omgående sendes Amtmannen – heter det i Amtmannens rundskriv.

Da saken ble behandlet i herredsstyret, ble det besluttet å opprette en komité for å utrede saken. Komiteen fikk følgende medlemmer:

Aanund Jortveit, Hjalmar Svendsen, Olaf Aas og C. B. Fredvall.

Herredsstyret henstilte til komiteen om å få i stand et samarbeid med Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker.

Dette var lenge før mannen hadde inntatt sin plass ved grytene, derfor fant herredsstyret det nødvendig å henge en hale på mandatet:

”Komiteen kan selv supplere sig med fornøden kvinnelig assistanse.”

Med andre ord – herredsstyret var i tvil om den praktiske kompetanse i komiteen.

Komiteen arbeidet raskt, og allerede måneden etter la den frem utredningen.. Den konkluderte med at det var avgjort et behov for et folkekjøkken, men problemet var egnede lokaler. Det eneste stedet som med forholdsvis små endringer kunne anvendes var kinematografens lokaler. Men det var ensbetydende med at kinodriften måtte innstilles eller avvikles. Nå var det en kjent sak at flertallet av komiteens medlemmer var innbitte motstandere av kinematografen. Man kan derfor ikke utelukke at herrene ville slå et slag mot forfallet og drive litt moralsk opprustning i den forbindelse, men det ble kontant avvist av flertallet i herredsstyret. Noe folkekjøkken ble det altså ikke.

Ettersom tiden gikk ble det klart at behovet var dekket med Hunsfos Spiseforretning (Suppa på folkemunne) og Spisebrakkka på Vigeland (Ungkarsbrakkka som den ble kalt av beboerne). Spisebrakkka hadde en del hybler og i tillegg en spisesal med tilhørende kjøkken. Her ble det daglig solgt varm mat til de av fabrikkens arbeidere som ikke hadde egen husholdning.

Hunsfos Spiseforretning lå på Tjovmonen, like ved veien der paviljongene for Hunsfos skole ligger i dag. Tiltaket var sikkert til stor nytte for de mange unge mennesker som kom til bygda for å få arbeid. Det var et sted der det ble servert varm mat for en rimelig penge, men det var også et møtested for unge mennesker.

Den 12. juli 1919 ble rasjoneringen opphevet og forholdene ble gradvis normale.

Før denne delen avsluttes kan det være på sin plass å ta med noe av det mer kuriøse. Tobakk var mangelvare både under den 1. og den 2. verdenskrig. Derfor dette lille hjertesukk hentet fra en fransk avis, men gjengitt i Sørlandets Sosialdemokrat den 2. januar 1918:

En røkers siste dag

I en søvnløs nat, i hvis jeg hele tiden hadde set en pakke tobak danse for mine øine og derefter gaa opp i røk, stod jeg opp blek og nedstemt.

Jeg tvang mig rolig til at klæ rolig paa mig og gikk ut paa gaten. Jeg kan ikke lenger holde det ud Tobak maatte jeg ha for en hvilken som helst pris. Med kjekt løftet hode trodte jeg inn i den første cigarforretning, og ropte i en bydende tone, som ikke tolte motsigelser:

"En pakke tobak til 60 centimer tak"!

"Utsolgt", svarte damen bak disken.

"Gi meg en pakke til en franc"

"Utsolgt"

Den første offensiv var altsaa strandet, og jeg besluttet mig til at forsøke en ny taktikk. Med et honningsøtt smil gikk jeg ind i næste butikk, og vendte mig til den korpolente damen som tronet bak disken.

"God dag naadige frue, det er mig en ære at hilse på Dem. Det glæder mig virkelig at De ser saa godt ud, ti det tyder paa at De er sund og frisk. Jeg haaber paa at det gaar godt med forretningen, og at det staar godt til med alt Deres. Jeg er sikker paa at en slik fortryllende dame maa ha pene og kjække barn".

"Jeg har ingen", avbrøt hun mig.

"Har De ingen barn? Det var da trist. En familieidyll er saa yndig".

"Nei, det er tobak jeg ikke har, og hvis De tror at jeg ikke med en gang har forstaat hvad De vil, saa har De tatt feil. Men hvis De fremdeles interesserer Dem for min familie, saa kan jeg fortelle Dem at min eldste gut ...

Mer hørte jeg ikke, for med et par lange skritt var jeg allerede utenfor.

Jeg løb til en tredje, en fjerde og en femte butikk, men over alt ble jeg avvist.

Til slut fik jeg se foran en butikk ved en av bulevardene en lang rekke mend som sto i kø og ventet under oppsikt av politikonstabler.

Straks stilte jeg mig i køen. Da henimod aften at turen kom til mig, fik jeg se min formand i køen dra avsted med den siste pakke tobak. Det sortnet for mine øine, og jeg vaklet hjemover, fant frem min revolver og skjøt mig en kule for panden.

Der vil ikke komme noen dødsannonse – overstaaende linjer er nok!

Som det fremgår kan tobakken være dødelig på flere måter!

Spanskesyken

Den 11. november 1918 ble det opprettet våpenstillstand mellom de allierte og tyskerne. Den 1. verdenskrig var slutt. Men allerede før krigen var slutt ble verdens befolkning rammet av en ny prøvelse – influensaepidemien, som i ettertid ble kalt "Spanskesyken". Den dødelige farsotten brøt ut i april 1918 og bredte seg raskt ut over hele verden. På sensommeren ble de første tilfeller registrert i bygda vår.

Spanskesyken, eller "spanska" som den ble omtalt av vår foreldregenerasjon, kulminerte i november samme året. I dag er det få som har

personlige minner om epidemien. Den ligger mer enn 80 år tilbake i tiden, og det meste er gått i glemmeboken, men i min oppvekst i 30-årene var minnene fremdeles levende om de tragiske følgene sykdommen fikk i mange familier.

Epidemien begynte ikke i Spania, slik navnet skulle tilsi, men i USA. De første tilfellene ble registrert blant amerikanske soldater som skulle inn i de avsluttende kampene på Vestfronten våren 1918. I løpet av kort tid bredte den seg i Europa og i resten av verden. Ekspertene mener at mer enn halvparten av jordens befolkning – det vil si mer enn en milliard mennesker – ble angrepet av spanskesyken. Tallmaterialet er trolig ufullstendig, men de samme ekspertene mener at mellom 20 og 35 millioner mennesker døde under epidemien.

Viruset rammet både unge og eldre hardt, men spesielt menn mellom 20 og 40 år var utsatt. Det dreide seg om yrkesaktive folk med tilknytning til større sosiale relasjoner.

I Norge ble de første tilfellene registrert i Kristiania. Mye taler for at smitten trolig kom over Nordsjøen fra Skottland eller England. Fra Kristiania bredte den seg med båt og jernbane. Bare i løpet av den første uken i april ble det meldt om 6000 tilfeller i Norge. Spanskesyken herjet hele sommeren 1918, og ebbet først ut i november samme høst. Da epidemien raste på sitt verste, krevde sykdommen 150 dødsfall daglig. Døden inntrådte i løpet av få døgn etter at sykdommen var brutt ut.

Det ble ganske snart klart at man sto overfor en farsott av hittil ukjente dimensjoner, og at konsekvensene kunne bli formidable.

Det er umulig å bringe på det rene når det første tilfellet ble registrert i Vennesla, men det er forholdsvis lett å slå fast når sykdommen kom til Kristiansand. Byens aviser var stadig på jakt etter nyheter om farsotten, og om den var nådd byen. Den 5.juli 1918 brakte Sørlandets Sosialdemokrat følgende notis:

Vi henvendte os i dag til statsfysikus for at etterlyse den spanske syke – om den hadde nodd her til byen.

-Nei, jeg tror ikke den er nodd hit, uttaler statsfysikus. I hvert fall har vi ikke med bestemthed konstatert nogen tilfeller endnu. Der er forekommet sterk feber i to familier, med den følge av at flere av familiens medlemmer har maattet gaa til køis. Det behøver ikke tilskrives den spanske syken. Det kan like gjerne være en forkjølelse efter en Kristianiareise som disse foretok.

Jeg henstiller til samtlige av byens læger at indberette til mig straks der skulle forekomme tilfeller av spanskesygen. Hittil har jeg imidlertid ingen andmeldelser fott, hvorfor jeg gaar ud fra at sykdommen endnu i hvert fall ikke har nodd Kristiansand.

Når statsfysikus ble bedt om å uttale seg, var det nødvendig å ta minst to hensyn. Han måtte naturligvis forholde seg til situasjonens realiteter. På den andre siden var det påtrengende å ikke skape unødvendig frykt. Spesielt fordi avisene hadde brakt nyheter om epidemiens herjinger i Østlandsområdene. Derfor var trolig uttalelsen mer et forsøk på å berolige folk enn å formidle opplysninger om det faktiske forhold. Det kan neppe være noen tvil om at de to familiene, som ble liggende syke etter sin Kristianiatur, brakte sykdommen til Kristiansand.

Dersom statsfysikus klarte å berolige byens borgere var det imidlertid meget kortvarig. Den 12. juli brakte avisen følgende opplysning:

Den spanske syke, eller influenza som lægerne betegner den griper nu meget om seg i Kristiansand. Lægenes venteværelser er overfylte et kvarter før kontortiden. Sykdommen er dog ikke ondartet. De angrepne får ordre om at gaa til køis og blir gjerne bra paa et par dager.

Spanskesyken var kommet, og omfanget skulle komme til å bli katastrofalt..

Sørlandets Sosialdemokrat skriver:

Den spanske syken grasserer efter beste evne her i byen. Imidlertid uttaler doktor Gundersen paa forespørsel at sykdommen forløber mildt, og han henstiller derfor til publikum at ta det med ro. Blir man syk maa man øieblikkelig gaa i seng. At forsøke "at gaa" sykdommen av sig er meget farlig og kan faa skjebnesvangre følger.

Et dødsfall her i byen i natt, kan efter doktorens opplysning neppe settes i forbindelse med spanske syken, men skyldes ganske sikkert influenza.

Legene forsøkte i beste mening å berolige folk. Om de lyktes er usikkert, men i så fall var det rent midlertidig. Epidemien var så vidt i emning, men utviklet seg raskt, noe som følgende tallmateriale illustrerer:

Utviklingen av spanskesyken i Mandal og Lister Amt i perioden 1.juli til 31. desember 1918

Juli	August	September	Oktober	November	Desember
2122	212	129	1219	4603	2357

Det var naturligvis de mest tettbefolkede strøk som ble hardest rammet. I så måte var Vennesla intet unntak. I samme periode ble det i bygda vår registrert 820 tilfeller. 24 med dødelig utfall.

Bygda hadde, som nevnt foran, 3265 innbyggere. Det vil si at 25% av innbyggerne ble rammet. Trolig fulgte utviklingen i Vennesla mønsteret ellers med en topp i november måned. Det må utvilsomt ha fortonet seg som en krise. I følge offentlig statistisk materiale hadde bygda ikke apotek, men var ellers bestykket med en lege og to jordmødre. Det var lite å hjelpe seg med. Dersom man skulle følge oppfordringen til doktor Gundersen om å gå til sengs, ble det et akutt behov for pleiepersonale.

Dessuten må man regne med at den eneste legen i bygda ble pålagt en umenneskelig arbeidsbyrde dersom han skulle foreta sykebesøk i hvert enkelt tilfelle.

Improvisert hospital

Vennesla Frikirke ble tatt i bruk som hospital. Grunnen til dette var flere. For det første var det helt nødvendig å lette arbeidsbyrden for pleiepersonalet og legen. Dessuten ville isolasjon av de syke kanskje begrense omfanget av epidemien i noen grad. Slik isolasjon var det umulig å organisere i de enkelte husstander. I tillegg ville løsningen fange opp enslige og hybelboere. Hvordan tilværelsen for en ungkar kunne fortone seg fremgår av et avisinnlegg i Sørlandets Sosialdemokrat den 25. september 1918. Han skriver blant annet følgende: .

Forholdene i ungkarsbrakken ved Vigeland Brug

Vil herved rette en appell til rette vedkommende om at undersøke og rette paa de herværende arbejdsforhold. Der er tatt i bruk en ungkarsbrakke. I hvert rum er det installeret 8 mand, der er 8 sengepladser. Gulvflaten inneholder 18,55 m². Herfra skal det bortages 7,67 m² for seng, og skappladse, Til rest blir da 9,96 m². Skal det saa pladseres bord og sitteplads kan der da tenkes hvad der blir for hver enkelt at bevege sig paa, da døren ogsaa gaar ind i rummet og ovnen er heller ikke beregnet.

Rummets luftinnhold blir 34,54 m³ fordelt paa 8 personer som da utgjør 4,32 m³ pr. person Man kan da tenke sig den atmosfære som vil oppstaa i saadant rum. Er noget sunhedsskadeligt maa det være paa saadan plads. Det

vi bli et "paradis" for bakterier og utøi av nær sagt alle tenkelige sorter. Har ikke sundhetsvæsenet her en plikt at vareta? Fra dette sted kan sykdommer bredes, der kan faa vidtrekkende følger.

Jeg synes det maa være ulovlig at stuve alleslags mennesker i et slikt lite rum. Maa der ikke indleveres tegninger med beskrivelse over det antal personer som skal bo sammen m.v. til bygnings- og sunhedsvæsenet?

Han var berettiget bekymret for helsetilstanden under de rådende forhold

De to bedriftene i bygda får for øvrig ros for sin boligbygging. I en innberetning til amtmannen heter det:

I Vennesla har brukene bygget op mange vel innredede hus for arbeiderne, som regel bygget for 4 familier. Der er dog ikke husrom nokk til arbeiderbefolkningen, og en del må bo i leiegårder hvor forholdene er lite tilfredstillende.

Ellers er det få detaljer å finne når det gjelder boforholdene for den jevne mann i bygda. Familiene var som regel store, og de fleste var trangbodde. De sanitære forhold var langt fra tilfredsstillende, slik innberetningen antyder. Dette bidro sannsynligvis sterkt til at spanskesyken ble så omfattende som den ble.

Det var lite man kunne hjelpe seg med både i det forebyggende arbeid eller i et forsøk på å helbrede den syke. Isolasjon var nødvendig, og pleiepersonalet ble instruert i hvordan de skulle forholde seg både for å beskytte seg selv og for å unngå å spre smitten. Sprit eller cognak ble ansett for å være et probat middel både i det forebyggende arbeid og i helbredelsesprosessen – ikke bare under spanskesyken, men også ved andre sykdomstilfeller. Men det var ikke helt enkelt å anskaffe seg de "helsebringende" dråpene. Dette var under forbudstiden (1916 – 1927) og alkohol kunne bare kjøpes på apotek etter anvisning av lege. Anvisningen var begrenset til en halv flaske per person. Etter hvert begynte legenes venteværelser å fylles opp av folk som skulle ha anvisning på sprit. Dette ble en belastning. Legene henvendte seg til Departementet for å få til en oppmyking av det rigide regelverket.

De ville at enkelte kommunale funksjonærer skulle pålegges denne oppgaven og at anvisningen kunne påføres rasjoneringskortene for brød. Om det ble foretatt en liberalisering er usikkert, men folk fikk sannsynligvis tildelt det nødvendige kvantum likevel. Om spriten hadde den ønskede effekt er

heller tvilsomt. Isolasjon for å begrense omfanget av epidemien og ro for pasienten var kanskje det som tross alt begrenset omfangen i noen grad.

Spanskesyken her i distriktet kulminerte ved årsskiftet 1918/19. Etter en kort oppblussing i 1919 stilnet det av. Det siste dødsfall i Vennesla ble registrert i 1920. Da epidemien raste som verst hadde det bokstavelig talt kostet blod, svette og tårer. Frontpersonalet med dokter Westergaard i spissen, hadde gjort en formidabel innsats mens det sto på. Noe han også ble berømmet for i Fædrelandsvennens spalter.

Under epidemien hadde over halvparten av Norges befolkning – ca 1,2 millioner mennesker – vært rammet. Av disse døde mellom 13 000 og 15 000 individer. Norge var neppe det landet som var mest hjem søkt, men likevel - det var nesten ikke en grend eller et bygdelag som ikke ble berørt av epidemien. Ikke underlig at skrekkopplevelsen satt fast i minnet i en årrekke etterpå.

Bæ, bæ, hvite lam, har du noget ull?
Ja, ja, lille barn, jeg har kroppen full,
Søndags-klær til far og søndags-klær til mor,
og to par strømper til lille bitte bror.

He dykken kjdkken heime 'os dykken?

*Historielagets dialektspalte redigert
av Olav Jortveit.*

I forrige dialektspalte nemnde eg at ordmengda med førebokstaven s er svært stor. Derfor har eg denne gongen au – i den tiande spalta - plukka ut ord med denne førebokstaven.

Ordliste for Vennesla-målet (framhald).

Utdrag på bokstaven s.

Forkortingar:

s = substantiv, v = verb, adj = adjektiv, adv = adverb, prep = preposisjon, m = maskulinum (hankjønn), f = femininum (hokjønn), n = nøytrum (inkjekjønn), nyn = nynorsk, bm = bokmål, da = dansk, isl = islandsk, sv = svensk, eng = engelsk, ty = tysk, lty = lågtysk, fr = fransk, nederl = nederlandsk, lat = latin, norr = norrønt (gammalnorsk), germ = germansk, bornh = bornholmsk, Aasen = Ivar Aasen, Ross = Hans Ross.

Staving som har hovudtrykket i eit ord, er understrekt. Ord av norsk opphav har som regel trykk på fyrste stavinga.

smellanes (adv)

–svært, veldig, ovleg (nyn: smellande, bm: smellende).

Døme: Per bli smellanes feid ette vært. Han ede altfårr møe kage og andre sød-sage.

Ordet er eit forsterkingsadverb med form som presens partisipp av verbet 'smelle'. – Presens partisipp har altså endinga –anes i dialekten vår: gåanes, syklandes, sønganes, smilanes.

snagen (adj)

-som snusar og leitar ivrig etter noe å ete – slik at det verkar påtrengande og plagsamt, grådig, hæken (Aasen:snak el. snakjen).

Døme: Jåon hølle sæ møe i klykkene om da'en. Han æ så snagen atte!

'Snagen' kjem av verbet 'snage' (norr: *snaka*, nyn: *snake*) = leite, snuse etter noe å ete. Verbet 'snoke' (med same tyding) står i avlydsforhold til 'snake' - med sannsynleg germ. grunnform 'snak' = lage ein snusande lyd.

I dialekten vår har me også former med 'å' (el. 'o') som rotvokal: 'Snåge'(v) og 'snågen' (adj).

snapp (adj)

-rask, fort, snøgg, snar, snåp (Aasen: *snaap*, norr: *snápr*, sv: *snabb*, da (jysk): *snap*).

Døme: Birgit æ snapp i vønninga (= Ho arbeider raskt og fint). Jfr. *elles 'snappsinna'* (= som har lett for å bli sinna, men som au lognar seg fort) og 'snappvei' (= *snarveg*, *beinveg*)

snavl (s,f)

-munn, snut, kjeft, snabel (Aasen: *Snavl*, nederl: *snavel*, ty: *Schnabel*, da: *snabel*).

I Vennesla blir dette substantivet fyrst og fremst brukt i uttrykket "Håll snavla på dæ!" (= Hald kjeft!) med endinga -a (hokjønnsending) i bunden form eintal. – Det er elles hankjønnsord, - også hos Aasen. Jfr. elles 'snåvle'(v) nedanfor!

snibete (adj)

-nasevis, tverr, frekk, uforskamma, uomgjengeleg og avbitande, snipen (lågty: *snippsk*, sv dialekt: *snippsk*, nederl: *snibbig*).

Døme: "Ella æ frækk og ufårdrageli vær gång æ prate mæ 'o. Ho æ så snibet' atte!"

Adjektivet er laga av substantivet 'snibe' (*snipe*) som er ein vadefugl med langt spisst nebb og spisse venger.

Det høyrer til ein ordfamilie der det kvasse og spisse er karakteristisk: 'Snipe' er også namnet på ein liten seglbåt med spiss stamn og spisse segl,- og 'snipp' finn me i nemningar som snippkjole, øyresnipp, snipp på kragen, snipp (hjørne) på ein duk.

Og i Vennesladialekten blir ei nasevis og frekk jente gjerne kalla 'ei snibe'.

snåodi (adj)

-merkeleg, rar, underleg; kvikk og morosam, (Aasen: snodig, norr: snúdigr, sv dialekt: snodiger = rask, flink).

Ordet er avleidd av norr. 'snudr' = snuing, raskhet.

Døme: Præsten sa møte snåodi i talen sin i da. - Dei seie at han æ litt snåodi i haue.

snåvle (v)

-støyte foten mot eitt eller anna slik at ein kjem ut av balanse – og kanskje dett, snuble, snåve; stamme stotre (Aasen: snaava og snuvla).

Døme: - Æ snåvla i ein stein som stakk opp på stien og datt så lang æ va.

-Ho va så ivri då 'o færtelte om turen at 'o snåvla i åorane rætt som de va.

Med utgangspunkt i dei to formene 'snaava' og 'snuvla' hos Aasen har me to utviklingslinjer som synest å ha påverka kvarandre og vore med på å danne dialektordet vårt: - Aasen: snaava, færøyisk: snava, eldre da: snave, sv: snafva,, lågty: snaven, nederl: sneven.

- Aasen: snuvla, Ryfylke: snuvla, aust-frisisk: snövelen, nederl: sneuvelen, da: snuble, sv: snubbla (Jfr. 'snøvle' = tale utydeleg - fordi ein ikkje har kontroll på musklane i taleorgana t.d. når ein er sterkt påverka av alkohol).

Ordet er i slekt med 'snavl' (Sjå ovanfor!), og felles germ. rot er truleg eit 'snab' med tydinga 'munn'.

- snårr (s,m)** -naseslim, snørr (n) [Aasen: snør (n), eng: snot, sv: snor (m)].
Døme: Bånnane va fårrkjøla og snårren hång onne nasane på di.
 ”Ta et krafti snyd så du kan bli kvitt snårren!”
Merk at formene 'snørr' og 'snør' er inkjekjønnsformer mens dialektforma vår er hannkjønnsform - som i svensk. Ordet er antageleg avleidd av 'snuse' (v) med germ. rot 'snus' = snøfte.
- snyd (s,m)** -fremste del, ytste kant eller spiss, tipp, topp (Aasen: snyt, sv dialekt: snut):
Døme: Han ståo ude på snyden a fjelle og glodde ner i dalen.
Hankjønnsordet 'snyd' her er ei avleiing av substantivet 'snud' (snut) mens 'snyd'(n) i dømet ovanfor (Sjå under 'snårr') kjem av verbet 'snyde' (snyte).
- snøden (adj og adv)** -skuffa, narra, lurt, bedradd, sviken (bm: snytt).
Døme: Du følte dæ allri snøden nå du hadde hanla mæ Pettår på Kopra. Han ga bestandi rigeli mål.
 Berit blei snøden då 'o fekk bare fæm kråone fårr jåbben.
Ordet er eigentleg perf. part. av 'snyde' (= narre, bedra) som me bøyer slik: snyde (m/ tonem 2) – snyde (m/ tonem 1) – snøyd – snøde
'Snøden' er hankjønns- og hokjønnsform som altså blir brukt adjektivisk.
- soggestir (s,m)** - det å stire framfor seg som ei sugge (ho-gris), dvs å stire på eitt og same punkt ei god stund mens du ser ut til å tenke intenst på noe heilt anna enn det som skjer omkring deg. (Folk som har kjennskap til svinehald,

veit at grisen ofte stirer slik).

Døme: "Se på Jåon! – Nå he 'an fått soggestiren! – Hå æ de han tænke på nå tru?"

sonle (v)

-kjenne seg ør og fortumla, svimle (Aasen: sundla, norr: sundla).

Døme: Dei fleste bjønn' å sonle nå di stænne udpå et stub. "Æ sonle så æ hølle på å dette!"

'Sonle' el. 'sundla' er ei form som fyrst og fremst høyrer heime i Agder, Telemark og Sørvestlandet. Ho er i slekt med 'svimle' som er mest brukt med denne tydinga hos oss i dag. Det kjem av eit lågtysk 'swimelen'.

Andre norske former som høyrer heime her er 'svimra' – med same tyding – og 'svamla' som høyrer heime i Gudb.dalen (= sv: svambla) som au har tydingane 'døse', 'drøyme'.

Ei eldgammal germ. rot 'svi' = 'svinge', 'dreie' reknar ein med ligg til grunn for alle desse formene.

speli (adj)

-farleg, vågal, som lett kan føre til ulykke (Aasen: speeleg, Trøndelag: spægle, lågtly: spee = som ligg oppe og utan vern).

Døme: "D'æ speli å gå ud i båd i sånn ein vinn som me he i da'!"

Lån frå lågtysk med utgangspunkt i verbet 'spêen' som tyder 'speide'.

spjagete (adj)

-fliset og uryddig, tynn og strittande (Ross: spjakete).

Døme: Håre hanses va tønnt og spjagete. - - "Juletree me he kjøpt i år æ 'kje no fint. D'æ altfårr spjagete".

spjågete (adj)

-som er kledd og pynta på ein narraktig måte, - gjerne med sterke fargar, tilstasa, som har maia seg ut (nyn: spjåkut el. spjåkete, bm: spjåkete).

Døme: Helga klødde sæ allti spjågete, - antageli fårr å imponere mannfolkane.

Ordet inneheld også eit hint om hossen den "spjågete" personen beveger seg: - med stive og tilgjorde steg og armrørsler. – Det er avleidd av verbet 'spjåke' som m.a. tyder 'bevege seg stivt og tilgjort'. 'Spjåke' er lånt frå lågtysk 'spôken' (ty: spuken) = 'gå igjen', 'spøke'. – 'Spøke' har også same språklege opphavet.

spege [sæ] (v)

-slanke [seg], vere avhalden og nøktern med omsyn til mat og drikke; varme [seg] så intenst at det nesten svir; tilberede kjøt el fisk med salting, tørking og/el. røyking (da: spege, isl: speikja = tørke, sv dialekt: speka = tørke, varme).

Døme: "Æ he blitt så altfårr feid, så æ he tænkt å spege mæ litt.

De va godt å spege sæ oppette åmmen ett' at me hadde vår' udi kulda.

Nå me spege sill, fær me spegesill.

spikk (s,m)

-samnemning for småfuglar som gråsporv, kjøtmeis osv. (Aasen: Spikke, norr: spiki, da (jysk): spink). Er au nemning på 'tynn og spinkel person'. Sannsynleg indogerm. rot : 'sping-'

Døme: D'æ mange spikke (el. 'møe spikk') på foglebrætte om vintåren.

spikk (s,n)

-revestrek, pek, puss, skøyarstrek (Aasen: Spikk).
-noe som ikkje er til å fatte, noe underleg.

Døme: Finn prøve allti å finne på ett ellår ant spikk.
"D'æ et spikk håssen 'an fære de te. Æ begribe d'ikkje!"

splittår (adv)

-heilt, fullstendig, aldeles, splitter (ty: splitter)

Døme: Dei kjøpte splittår nye sykle te bannane sine.
"Tru du 'kj 'an lå og såolte sæ splittår nagen!"

'Splittår' er fyrst og fremst forsterkingsadverb for adjektiva 'ny' og 'nagen'. Det er avleidd av det lågty. 'splitten' (v) = 'kløyve', 'skilje', 'spalte'.

sporenstregs (adv) -med éin gong, straks, direkte [frå ty: 'Spornstreich' (s,m) = 'sporehogg' – når rytteren vil ha fart på hesten].

Døme: Marie fåor sporenstreg's heim og færtelte de 'o hadde sett.

sprademagår (s,m) -ein som likar å syne seg fram i nye og dyre klede, spradebasse, motenarr, jålebukk, snobb.

Døme: Per æ ein typisk sprademagår. Han bruge de meste a de 'an kjene te nye og dyre klæe fårr å vise sæ fram på strøge!

Ordet heng saman med verba 'sprelle' = 'vri seg' – og 'make' = 'gjere', 'lage'. Det er altså tale om ein som lagar rørsler - vrir og vender på seg - for å vise seg fram i dei nye kleda sine.

spradde (v) -sparke og vri seg, sprelle, spratle (Ross: spradda, Aasen: sprala, norr: spradla, sv dial: spralla).

Døme: Ongen lå og spradda og koste sæ på et mjugt teppe i de fine vêre.

Olav Hagen har også ordforma 'spralle' med same tyding i samlinga si.

springbørse (s,f) -leike med kløfta pinne og gummistrikk til å "skyte" småstein med, lokalt namn på 'spretttert'.

Døme: Dei beste springbørsane fekk du nå du kunne få tag i strikk som va klypt ud a ein motorsykkelslange. Dænn gommien va passeli kjokk. – Sånn va'dde ijallfall føritia. Og så måtte du finne ei gåo og mjug pløse på ein gammel skåo te å legge steinen i.

spreg (s,n)

-tørrkvist, kvas – helst av lauvtre (Aasen: Spræk, norr: sprek).

Døme: Ho plokka opp sprege ette laukjærvane fårr å bruke de te å tæne opp mæ på grua.

'Spreg' (sprek) kjem av verbet 'sprage' (sprake) som opphavelig er eit lydord. Når t.d. sauane hadde ete opp det beste av lauvkjerven, blei 'sprege' (spreket) liggande igjen. Desse tørrkvistane som dyra ikkje ville ete, blei brukte til å nøre opp med – eller for å få fart på varmen - i grua eller i komfyren. Det sprakte friskt når 'sprege' tok fyr.

spydi (adj)

-som uttrykker seg kvast for å såre, spotsk, hånande, sarkastisk, spitig, spydig (Aasen: spitig, eldre da: spidig, nederl: spijtig, ty: spitzig, sv dial: spitot).

Ordet er ei forvanska form av det eldre danske 'spidig' som er lån frå lågtysk 'spîtisch' som igjen er danna av substantivet 'Spît' = 'hån', 'forakt'. Til grunn ligg lat. 'despectus' (= fr: 'despit') med tyding 'det å sjå ned på'. Språkhistorisk er dette adjektivet såleis ikkje danna av substantivet 'spyd'.

spænnel (s,m)

-vidjering til å feste eit tau i – eller til å stenge ei grind med, spennel (Aasen: Spennel, Vest-Telem.: spænoli, sv dialekt: spännel = klave av vidje, - sannsynleg grunnform er germ 'spannila').

Døme: Spænle lage me helst a mjuge viårkviste (vidjekviste).

Ordet er språkleg i slekt med 'spenne' (v) og 'spenne' (s,f). Både 'spennel' og 'spenne' (s,f) er reiskapar som omsluttar og held i hop noe slik at det ikkje fer frå kvarandre. Då har me med ei kraft, ei 'spenning' å gjere som held seg heile tida. – 'Spenning' høyrer au heime i denne ordfamilien.

spøde (s,f)

-strikkepinne, bundingsstikke (Aasen: Spita, Spyta, Spøta, Vest-Telemark: spít, skånsk: speda).

Døme: "Du må ha fæm spøde nå du ska strikke raggsåkke," sa Berte te dattåra si som just hadde lært å strikke.

'Et spød' (= eit strikkesøy) og 'å spøde' (= å strikke) er ord som kan ha vore i bruk i Vennesla tidlegare, men som neppe er nytta hos oss i dag. 'Spøde' (= strikkepinne) er framleis i bruk. Ordet kjem av 'spít' (= spiss, odd, spiss nagle el. pinne). Grunnform er sannsynleg eit verb 'spi' som tyder 'vere spiss'. 'Bonning' er elles eit ord for 'strikkesøy' som me framleis kan høyre hos eldre Vennesla-damer. Det kjem av vebet 'binde' som m.a. også har tydinga 'strikke'. 'Strikke' kjem av lågty 'stricken' (= snøre, binde, knytte, strikke).

stae (s,m)

- samanpakka mengd, stabel, haug, lag (t.d. vedlag) (Aasen: Stade, norr: stadi).

Døme: Dei hadde fått ein gão stae mæ høy inn i løa.

stakk (s,m)

-rund og høg haug el. stabel med høy som er festa rundt ei kraftig stong som står loddrett på bakken (Aasen: Stakk, norr: stakkr, sv: stack, da: stak, eng: stack).

Døme: Nå dei gamle slåo høy innpå heiane, setta dei opp stakk fårr å lagre de. Dei henta de ijeønn udpå vintåren nå sle'eføre va fint.

Ordet er i slekt med 'stake' = 'stong', 'påle'. Indoeuropeisk grunnform er antatt å vere 'stag' el. 'steg' med tyding "gjere stiv".

'Stakksneis' er namnet på stonga som høyet er festa til.

stakk (s,m)

-kvinnekleddning, skjørt som rekk frå beltestaden og ned til føtene (Aasen: Stakk, norr: stakkr = kufte el. sid trøye til å tre over hovudet, sv dialekt: stakk = kjole, eldre da: skind-stak).

Døme: Dei gamle kånane jekk mæ svart stakk som råkk heilt ner te føddane. Og på haue hadde di svart hauetørklæ.

Sannsynleg indoeuropeisk grunnform er eit verb ' (s)teg' = dekke heilt, dekke over – som då opgså ligg til grunn for lat.. 'toga' som er namnet på ei vid kappe som ein sveiper seg inn i slik at heile kroppen blir dekt. – Til same ordfamilie høyrer også vårt 'toke' (på hus) som au har som oppgåve ' å dekke over'. 'Tåge' (" De rabe frå tåga") seier me i Vennesla.

stampegraud (s,m)

-graut av råskrelte poteter. Når potetene er kokte og "tærte" (kokevatnet blir slått ut), blir dei knuste med ein stamp og blanda saman med litt mjøl og ørlite salt til ein får ei fast og jamn grautmasse,

Døme: Stampegraud mæ et godt smøraue og sur mjælk innte æ krafti mad.

staue (s,f)

-rom som gjerne er møblert med sofa, gode stolar, store lamper, bilde på veggane, ein god vedomn og vindaugskarmar med blomar. – I det heile ein stad der det er behageleg å opphalde seg (Aasen: Staua, Stova, Stoga, norr: stofa, stufa, stoga, sv: stuga, da: stue; ty: Stube, bornh: staua). Heng au saman med nederl: stoof = eldstad, eng: stove = omn og fr: étuve = badstove,omn.

Ulike "staue": daglistaue, bestestaue, peisestaue, arbeidsstaue.

Døme: Ette maden jekk mannfålkane inn i staua, setta sæ i vær sin leneståol og tåo pibane fram.

- staugen (adj) - som gjeng stivt og ustøtt, vaklevoren, ustø (Aasen: stauka (v) = gå ustøtt og vaklande, gå med stav).
Døme: Ånen he blitt veldi staugen mæ årane, og i da' må 'an bruke stav nå 'an æ ude og jænge.
- staurjage (v) - jage el. skræme bort med ein staur som "våpen".
Døme: "Æ va så sinna på 'an at æ konn' 'a staurjagt 'an!"
- stenul (s,m) - steinugle, bergugle, stor ugleart med to kraftige fjørtoppar på hovudet, hubro, - namnlaging med 'stein' el. 'berg' fordi 'stenulen' bygger reir på fjellhyller, Endingane '-ul', '-uv' osv. er lydhermande (Aasen: Steinulv, isl: steinugla, da: stenugle, ty: Steineule, nederl: steenuil, andre dialektformer: stenuv, stønnul, stunnulv, stínulv m.fl.).
Døme: Somti kunne me høre stenulen opponne Urane i mørkninga. Me tykte de va skommelt.
Ordet er truleg lite i bruk hos oss i dag. 'Hubro' har teke over som nemning på dette ugleslaget. 'Hubro' er laga av lydordet 'hu' og substantivet 'bror'. Det er altså tale om ein "bror" som ropar "Hu!". I eldre ordbøker blei nemninga skriven 'hubror'. – For den som var ute og vandra einsam i mørkninga om kvelden, var det liksom litt trygt å kunne kalle ein mystisk nattfugl som lagar nifse lydar, for "bror".
- stevl (s,m) - fottøy med høge skaft, støvel (Aasen: Styvel, norr: styfill, sv: stövel, da: støvle (eldre da: støvel el. stevel), ty: Stiefel, nederl: stevel) – frå italiensk 'stivale' som igjen kjem av lat. 'æstívális' som tyder 'sommarleg' (-opphavleg altså eit slag sommarfottøy!).
Døme: Åola brug' å ha stevle på nå 'an jæng' i skauen.
*I dag bruker nok venndølar flest den danske forma 'støvle' og bøyer det slik:
Ein støvle – den støvlen – fleire støvle – alle støvlane*

(*"He du tatt støvle mæ dæ?"*). – Men du kan nok framleis høre enkelte eldre seie 'stevlane' med rotvokalen 'e'. 'Stevle' er elles ei ordform som høyrer heime mange stader i Agder og Rogaland.

stikkårt (s,m)

- slank og lang stong som har ein kraftig stålpiss med mothakar festa til enden, - brukt til å "fiske" opp søkkesømmer med.

Døme: Knud kjørte stikkårten inn i kjokkænnen a ein lang ståkk som lå på bonnen a elva. – Så måtte Kåre te å rão så dei kunne få ståkken i lann. De va hart arbeid! Ordet er ikkje å finne i noka ordbok. Kan hende er det laga nokså spontant og ureflektert under krigen då ein del pråm-eigarar skaffa seg ved av søkkesømmeret som t.d. fanst i Venneslaffjorden.

Les elles i Årsskrift 1985 ss 7-9 om dette "søkkingfisket"!

stomp (s,m)

- stort rundt brød ("kake") som er steikt i bakaromn, omnsbrød (Aasen: Stump, norr: stumpr = stump, stykke av surbrød, - frå lty: strump = stykke av surbrød).

Døme: Dær va ingen som kunne bage så gão ein stomp som Berte.

Den eigentlege tydinga av ordet er 'stubb' el. 'ende'.

strygereim (s,f)

-Brei lærreim til å kvesse (stryke) rakekniven (barberkniven) på.

Døme: Han måtte ta kniven et tag på strygereima før 'an ragte sæ.

strånn (s,f)

-sjøkant, elvebreidd, strand (Aasen: Strand og Straand, norr: strond, sv: strand, ty: Strand).

Døme: Føritia kåkte og vaska kvinnfålkane klæe i ståøre jærngryde neri strånna. Dær va de au greitt å sjylle tøy i åna.

'Strånn' er den gamle forma i Vennesla-dialekten. I dag seier dei fleste 'strann'. 'Strånn' er eigentleg gammalnorsk nominativsform i eintal av ordet (strond) – med eldre u-omlydt 'a'.

stuvill (adj)

- som er så vill at han/ho ikkje er til å styre (gjern på grunn av glede) – og slik at det kan hende ser "naudent" ut, ellevill, på styr.

Døme: Honnen va stuvill då 'an fårståo at me skolle på jakt.

Forstavinga 'stuv' heng saman med substantivet 'stuv' = 'stubbe', 'trestamme' og peikar i samansetningar på noko som er sterkt og vedvarande

styben (adj)

- som luter framover, framoverbøyg, krokut.

Døme: Torstein va blitt gammel og tæmmeli styben.

Frå gammalt av var i store område av Agder 'styp' el. 'styb' brukt som nemning for 'bratt fjellvegg' el. 'bratt skråning'. I dag er 'stup' el. 'stub' det vanlege. Men me finn att 'styp' ('styb') i gardsnamnet Stypstad (Stybstad) t.d. i Songdalen kommune og aust i gamle Holum kommune. Dette er dei gamle namna som framleis lever på folkemunne mens nye kart har nemninga Stupstad (Stubstad).

'Styben' kjem av ei gammalnorsk form 'stypinn' med i-omlyd u<y. Verbet 'stupe' ligg til grunn. Det er opphavelig sterkt verb og er bøyg, slik i nynorsk: stupe – styp – staup – stope.

Hos oss er det bøyg, svakt i dag.

stille (v)

- fore og stelle krøtera, stille (Aasen: stulla, isl: studla = hjelpe til).

Døme: "Konne du stille fårr kjyrane i kvell? – Æ skolle så jønne ha vore på møde i frikjørka."

stølphus (s,n)

- hus som stend på stolpar, stabbur, stolpehus.

Døme: "Du må ha et stølphus på gården. – De høre lissom heime dær."

ståbel (s,m)

- noe som er lagvis ordna i haug, stabel, stapel, stopul (Aasen: Stopul, norr: stopull, sv: stapel, da: stabel, ty: Stapel). – Antatt indoeuropeisk rot er eit 'steb' med grunntyding "støtte". Dette er også grunntydinga for 'stav' (s,m).

Døme: Aslag hadde hågd ein svær ståbel mæ ve på none få time.

Her har me igjen med ein gammal u-omlyd å gjere då ein opphaveleg 'a' blei runda og gjekk over til å-lyd etter påverknad av ein 'u' i neste staving. Norrønt 'stopull' har kan hende endra seg slik i dialekten vår gjennom hundreåra etter påverknad utanfrå:

Stopull > stopul > stopel > ståbel > stabel

Dei gamle hos oss brukar framleis forma 'ståbel'. Dei yngre brukar helst 'stabel'.

Om u-omlyd: Jfr. t.d. dialektordet 'svinsåkse' nedanfor!

stådår (s,m)

- vrang og vriden person, , person ein helst ikkje har selskap med, stotar (da: stodder, sv. dialekt: ståtare = fattig stakkar, norr: stoti el. stotr = ein som stammar el. stotrar).

Døme: "Se og kom dæ vekk, din stådår!"

Kjem av 'stota' (v) som tyder 'stamme', 'stotre'.

I Vennesla er ordet helst brukt som skjellsord.

stålpe (v)

- gå med lange og tunge steg, stolpre, stabbe, stampe, stavre (Aasen: stolpa, da (jysk): stolpe = ty: stolpern = gå stivt og ustøtt).

Døme: Han måtte stålpe i jyb nysnø bårt te vesjule. De hadde snødd møe om nåtta.

- suss (s,m) - geléaktig kjøtpålegg – laga av oppmalt kalvekjøtt (Aasen: Suss = "et Slags Mad af Kalvekjødt").
Har kan hende samanheng med adjektivet 'sossen' som tyder 'dissande', voggande'.
- svalldaue (s,m) - skade på graset slik at det dør på grunn av is og barfrost, isbrann (Aasen: Svalldøya).
'Svall' – fyrste stavinga i dette samansette ordet – har Aasen gjeve tydinga "Is på Markerne". Denne forma høyrer m.a. heime på Agder. Andre former av ordet er 'svell', 'svoll' og 'svull'. Setesdølane har forma 'svodd' med den generelle overgangen ll > dd. Norrøn form er 'svell' som kjem av det sterke verbet 'svella' (svell; svall, sullum; sollin) = svelle, hovne opp, trutne. Dei ulike norrøne bøyingsformene av verbet ligg til grunn for dei forskjellige substantivformene vist ovanfor. - "Vår" form 'svall' kjem av preteritumsforma i eintal.
- svill (s,f) - dørstokk, underlag for jernbaneskjenene (Aasen: Svill, norr: syll, sv: syll = bjelke til underlag, da: syld = grunnstokk, eng: sill = grunnstokk, terskel. Jfr. elles tysk 'Schwelle' = dansk 'svelle' = jernbanesvill).
Eit latinsk ord 'solum' høyrer denne ordfamilien til. 'Solum' tyder 'grunn', 'underlag', og me finn det att i vårt ord 'sole' i t.d. 'fot-sole', 'sko-sole'.
- svinsåkse (s,f) - grevling, svintoks (Aasen: Svintokk og Svintoks).
Døme: Svinsåksa æ feid og lang, he smal og lang snud – og kårte bein. Ho æ så ståor som ein middels honn og æ svart, grå og kvid på led.
Fyrsteleddet 'svin-' tyder 'gris'. Andreleddet '-såkse' (-toks) kjem truleg av eit gammalnorsk u-omlydt 'þoks' (þ blir uttalt som klanglaus eng. th-lyd) som

igjen kjem av eit eldre (urnordisk) 'Þaksu' med tydinga 'byggjar' (ein som er flink til å bygge). Namnet fortel at "svinsåksa" er dugande til å bygge hi. Hiet har såleis fleire utgangar og er etter måten velforma. '-såkse' (-toks) er av same opphav som ty. 'Dachs' som tyder 'grevling'. – 'Dachs' er hos oss namn på ein hunderase med lang kropp og stutte bein, og som har noe av utsjånaden til ein grevling. Sjølve ordet 'grevling' har tysk opphav og heng saman med verbet 'grave'.

Sannsynleg grunnform til '-såkse' er eit indoeuropeisk verb 'tecs' med tyding 'bearbeide', 'bygge'.

sydål (adj)

- som har lett for å syte og klage, syten.

Døme: "Sjæl om 'an æ ong og stærk, så æ 'an sydål som ein bårtsjæmt onge. – Æ begribe mæ 'kje på 'an!"

Adjektivendinga '-ål' høyrer fyrst og fremst heime i Agder og øvre delar av Telemark. (Endinga er '-all' eller '-al' elles). Men dialekten vår kan i dag ikkje syne til mange adjektiv med slik ending. 'Fråstål' er nemnt tidlegare (i årsskriftet for 1996).

'Gåmål', el. 'gåmåle' knyter me i dag helst til dialektane i Setesdal, men det har nok vore i levande bruk langt sør i Agder tidlegare.

sæde (v)

- stå fast, passe, stemme med (Aasen: sæta, norr: sæta. sv: sätta, da (jysk): sæde).

Døme: "Du ska' 'kje bry dæ om hå Torstein seie. De han kjæme mæ sæd' ikkje".

Kjem av norr. 'sát' = stad der ein sit på lur eller i bakhald. Sannsynleg germ. grunnform er 'sêto' til verbet 'sitje'.

sælte (s,f)

- flót eller duppe som kjem fram når du t.d. steiker salt flesk, salt feitt som er smelta i steikepanna (Aasen: Selta og Solta).

Døme: D'æ godt å dyppe brø i sælte og ede de sammen
mæ steikt flesk!

*'Sælte' er laga av ordet 'salt'. Eg har fått nemninga
frå Åse (Eikeland) Jortveit til samlinga her.*

særrop (s,m)

- gulbrun sukkermasse blanda med litt vatn, sirup
(Aasen: Sirup, norr: sirop, lat: sirôpus).

Døme: Ein loffe-bede mæ særrop på æ nydeli innte
nykåkt kaffi!

Kjem av arabisk 'sharab' som tyder 'drikke'.

*Elles har me her endå eit døme på at 'i' går over til
'æ' i enkelte ord i dialekten vår der i-en står innmed
ein 'r'. Dette kan henge saman med at uttalestadene i
munnhola for 'æ' og skarre-r ligg svært nær
kvarandre, og dei to lydane såleis er lette å uttale
saman (Jfr. t.d.. 'fræsk', 'ræps', 'ræste', 'lavræss').*

søkk (s, m og n)

- Hole eller dump, sukke; overgang i skibakke (Aasen:
Søkk, norr: søkkr =det å vere nedsokken, da:
sænkning, sv: sänk = sid mark).

Døme: - De blei fæle søkk i ågåren dær dæn ståore
steinen hadde rolla nerøve.

- Då 'an kåmm ner i søkken på sjibakken, ramla han så
lang 'an va.

søkking (s,m)

- tømmerstokk som under fløyting blir så
gjennomtrekt av vatn at han søkk.

Døme: De va mange som "fiska" søkkinge i elva onne
krigen. De ga møe fin ve. Mæn du hå lang ti de tåo før
'an va kjørr!

sønnli (adj og adv)

- trist, sørgjeleg, syndleg; svak, veik, dårleg, skral
(Aasen: syndleg).

Døme: - De jekk så sønnli mæ Pettår, stakkar!

- "D'æ none gamle og sønnlie klæe du he fått på dæ i
da, tykk' æ!"

- er laga av substantivet 'synd' med sannsynleg germ. grunnform 'sunjiþō' (s) til eit adjektiv 'sundia' med tyding 'skuldig'.

sålebaod (s.f)

- velgjerning, hjelp når ein er i stor naud både kroppsleg og sjeleleg, sælebot (Aasen: Saalebot, norr: sálubót, gammalisl: sálubati, sv dialekt: själubot, eldre da: sjælebod).

Døme: Me preke om sålebaod nå me jælpe og trøste dei som he de vont.

Fyrsteleddet 'sál' tyder 'sjel' og er det same som det gammalnorske 'sál' som igjen er lånt frå og er ei samandraging av angelsaksisk 'sáwol'. Dette 'sáwol' har i England utvikla seg til 'soul' (= sjel).

Ordforma 'sjel' har me fått via da 'sjæl' el. sv 'själ' frå ei gammal lty form 'seola' el. 'siola'. Også ordet 'sælebot' må ein rekne med er blitt laga i ein slik meir austleg ordlagingsstradisjon. Jfr. elles ty 'Seele' (= sjel) og 'selig' (= sæl, salig).

Andreleddet 'båod' (norr:bót) tyder betring, bøting, soning og kjem av same rot som 'bate' (= gagn, nytte) og komparativforma 'betre'.

såve (v) – søve -
såv – såve

- vere i søvntilstand, sove (Aasen: sova, norr: sofa, sv: sova, da: sove, angelsaksisk: swefan).

Døme: Pedår søve som ein stein heile nåtta.

Olav Hagen har ført opp i ordlista si fylgjande ord som har med soving å gjere: somne, sove, svæve, svømnu, sømne (gå i sømne), søvn. Dei blir tekne opp kvar for seg like under her. Ei antatt indoeuropeisk rot 'svep' ligg til grunn for desse orda. P-en i denne rota finn me m.a. i sanskrit (gammalindisk) 'svapati' som er presensform og tyder 'søv'.

Norr. 'sofa' har slik bøyning: sofa – sef – svaf – sofit.

somne(v)

- falle i svevn, sove inn, sovne (Aasen: somna el. sovna, norr: sofna, sv: somna, bornh: sävna, da: sovne).

Døme: Æ somna mæ ei gång æ la haue på puda.
Kjem av 'sove'(v). Forma 'somne' er nok mindre i bruk i Vennesla i dag. Dei fleste venndølane vil heller bruke forma 'såvne'.

svæve (v)

- få til å sove, dysse i søvn (Aasen: svæva, norr: svæfa, sv: søva).

Døme: Ho prøvt' å svæve bannane mæ å sønge none bårsulle.
Sannsynleg grunnform er germ. 'swēbian'. Slektskapet mellom 'svæve' og 'såve' ser me tydeleg i den norrøne preteritumsforma 'svaf' (Sjå bøying av norr. 'sofa' under 'såve' ovanfor!).

svømnu (adj)

- som gjerne vil sove, tung av søvn, svevnug, søvnig (Aasen: svevnug, norr: svefnugr, svøfnugr, sømnugr. Andre dialektformer: syvjug, søvjug, svemnug).

Døme: "Æ bli så svømnu a å se på dønn dærre TV-en somti !"

V-en i dette ordet kan vere teikn på at Vennesla-dialekten har hatt eit substantiv 'svømn' = 'søvn' tidlegare.

søvn (s,m)

- Det å sove, svevn, søvn (Aasen: svevn, andre norske dialektformer: svebn, svæmn, svømn, sømn, norr: svefn og søfn, sv: sømn, da: søvn, angelsaksisk: svefn = draum , svevn).

Døme: Berte drøyme møe, sei 'o. Ho he sånn ein uråoli søvn vær nått, mein 'o.

Olav Hagen har uttrykket 'gå i sømne' i ordlista si (Sjå under 'såve' ovanfor!). Forma 'sømne' er dativform etter preposisjonen 'i' i eit gammalt ståande uttrykk.. Dette tyder at 'sømn' truleg har vore dialektform i Vennesla tidlegare, - kanskje saman med forma 'svømn' (Jfr. 'svømnu' ovanfor!).

Bomme og badeliv

Språkprøve av Olav Jortveit

I dønn tia då dei støyda last i Oтра, måtte di legge ud bomme både hær og dær i Vennesla-fjåoren og i elva nerenfårr.

Dønn viktaste a dessa bommane va Breibommen som jekk ifrå Bommen te Støa (De va dønn bommen som ga gårsbruge Bommen navne sitt!). –Hær blei lasta oppe frå Dalen sjelt. Noe jekk te sagbruge på Gråvane, noe te Kjøyta, møe te Honsfåss osv.

Mæn nerøve strøyen mellom Nesådden og Honsfåss va de au none bomme: Fysst ein dåbbelbom tværs øve elva mellom Nesådden og Måseilanne. Dønn skolle hindre at noe a lasta i fjåoren la a gåre nerøve uden kontråll.

Mæn så hadde di au lagt ud bomme som skolle hindre lasta i å sette sæ fast i vigane og bokane nerøve. Sånn ein hadde di lagt ud ifrå dær Reve (som Rev-ia he fått navne sitt ette) bjønne og ner te Jeideryggen. De va ein ænkelbom. Mellom Jeideryggen og Kaninøya hadde di bygd ein kraftiære bom, ein dåbbelbom. Og frå de bådlingnanes kjere på Måseimånsia te ei dåbbe lige åvenfårr fåssestryge på vestsia a Kaninøya lå de au ein ænkelbom.

Dessa bommane va te møe plondår fårr fålk som brugte båd. Mæn bommane kunne au vere te nytte somti – udenom de at dei skolle lede lasta som blei støyda, på rætt vei. Fårr eksempel hadde ongane som brugte badeplassane langs strånna mæ Revia møe glede a ænkelbommen langsmæ Reve. Og akkorat de ska æ fårtele litt om nå.

Badeplassane hær passa godt både fårr dei som ikkje kunne sømme og fårr dei som kunne sømme.

Fårr dei som likt' å håppe ellår stube, blei de bygd stubebrætt, og fårr alle va bommen gao å hålle i nå du hadde sømt langt og trång å kvile

Me reinte mæ at dønn som greidd' å hålle sæ flydanes på jybte vann frå lann og ud te bommen, han ellår ho hadde lært å sømme. Dærfårr strævte bannane på 7-8-9 år frå Revehåla, Revia, Torsbyen, Måonane og Vareheia sæ nesten i hæl fårr å greie detta. Og ein 7-åring som klarte å sømme ud te bommen, hålle sæ fast dær ei lida stonn og så sømme inn ijænn te lann uden at ein a dei ståore ongane måtte rædd' an frå å drongne, han blei ein helt i

båneflåkken får ei stonn.

De va mærkeli, du, som dei fleste fårrælrane stolte på dei ståore bannane sine på 11 – 12 år, - at dei tåo ansvar får dei mindre søsknane som ikkje kunne sømme ennå!

Mæn ongane blei flinke te å bålre sæ i vanne i detta miljøe. Og de va naturli at de blei skapt ein stærk konkurransekultur: - Væmm kunne hâlle pusten længst og sømme længst onne vann? – Væmm greidde å håppe ellår stube frå de høgaste stubebrætte?. – Væmm hadde de finaste svaletube?

Ein spesiell konkurranse utvikla sæ mellom dei ståore ongane som bada på badeplassen innfårrbi Reve: - Væmm kunne gå længst udøve på jypt vann mæ ein ståor stein i fange før han ellår ho måtte sleppe steinen og kâmm sæ opp te øveflada får å få loft?

Dænna sporten blei dreven så langt at dei mest udhållanes jekk på bonnen, mårbakke ner og mårbakke opp, onne vann, tværs øve dænn jybe og breie rænna ellår søkken som hadde danna sæ mellom Reve og lann. – Og dei pusta ikkje ud før dei kâmm opp på sjæle Reve dær dei kunne stå bonnen. – Og då hadde dei au gått onne bommen som fløyd rætt øve hauane deiårs! De va litt a ein bedrift! – Mæn mange måtte ju je sæ onneveis, og då va de godt å kunne sleppe steinen og kâmm sæ opp te øveflada og kvile på bommen te dei hadde fått pusten ijænn!

Kalvedans

bør laves af Koens andet Maal. Er dette for lidet, kan blandes med lidt af første og tredje. Røges under Saag i en Krukke, Blikspand eller Buddingform uden Rør, der staar i en Gryde med Vand, indtil den er stiv, men ikke haard. Mange tilsætter Korinther, støbte Mandler og Citronskal; de bør ikke laves i, før Melken stivner lidt om Kanterne, ellers falder de tilbunds,

Vennesla Historielag.

Årsberetning for perioden 5. mars 2002– 5. mars 2003

Styret i perioden har bestått av:	Jørdis Hodnemyr -	leder
	Bjørn Robstad -	nestleder
	Gerd Hansen -	kasserer
	Inger Einstabland -	sekretær
	Øystein Lie -	styremedlem
	Arne Skov-Skov	”
	Lillemor Grundetjern	”
	Anne Berit Baardsen	”
	Georg Hagstrøm	”

Virksomheten:

Medlemstallet er nå ca. 170.

Det er avholdt 6 styremøter der ca. 30 saker er behandlet.

”Nytt fra historielaget” ble sendt ut i april 2002.

Tilstelningene – årsmøte, to vandreturer, besøk på arkivet, olsokfeiring, kulturminnedag og førjulskveld, har alle hatt god oppslutning.

Dette året ble det gitt ut årsskrift.

Litt om de forskjellige arrangementene:

Årsmøte i Husmorhuset 5. mars.

Regnskap og årsberetning ble godkjent. Valgkomiteens forslag til leder, styre med vararepresentanter, revisorer, valgkomité ble vedtatt. Arne Krogstad viste gamle video-opptak. Det ble servert kaffi og rundstykker.

Vårvandring 11. juni.

Vi gikk til de gamle husmannsplassene Penestad, Almedal og Buheia. Dag Søren Omdal og Karl Omdal fortalte.

Olsokfeiring i Bommen.

Vel 200 mennesker var møtt fram. Jan Erik Munksgård kåserte om overgangen fra hedendom til kristendom. Det var utlodning, kaffesalg og gamle leker. Kvelden ble avslutta med bål.

Tur til Dallen 17. august..

Vel 20 personer møtte fram. Ellen Britt og Tor Husebø var hyggelige vertsfolk. De fortalte om stedet og driften av mangangruvene.

Kulturminnedagen 8. september.

Tema "Da klokken klang". Ca. 50 personer var møtt fram på skolemuseet. Det var flere som fortalte gamle skoleminner, og det var omvisning på skolemuseet. Salg av kaffe og vafler

Førjulsfest på Låven 5. desember.

Ca. 80 personer var tilstede. Sturla Erzeid kåserte om "jul i gamle dager". Borgny Salvesen leste egne dikt. Olav og Trygve Jortveit presenterte årsskriftet. . Menyen var julebuffet, kaffe og riskrem.

Utsendinger:

Bjørn Robstad og Inger Einstabland har vært med i fellesutvalget for bygdebokprosjektet i Vennesla kommune.

Jørdis Hodnemyr og Arne Skov-Skov var utsendinger til vennskapsbesøket i Katrineholm.

Olav Jortveit vil være leder av utvalget som har ansvaret for årsskriftet 2003. Trygve Jortveit og Odd Arild Nordli er også med.

Georg Hagstrøm har vært representant i Venneslastua og Bjørn Robstad til Stiftelsen Vigeland Hovedgård.

Inger Einstabland
sekretær

Røvere i Drivenes Skog

I Drivenes Buskog er en stor Heller, som siges at skulle have tjent til Hus for tre Røvere, der herunder innrettede sig for længere Tid. Røverne hed Nasbø, Kjaave og Vaule. De havde fanget en Pige, som skulde koge Maden for dem. Engang blev de forlegne for Gryn; Pigen skulde da aftsted for at laane på Drivenes. Da hun havde faaet Grynene, spurgte man hende, hvor hun var fra, Hun svarede dem, at det turde hun ikke sige, men hun vilde lade Gryn falde ned efter Veien, saa kunde de selv se, hvor hun var fra.

Et Par Dage efter samledes nogle Mænd for at lede efter Veien til det Sted, Pigen var fra. De kom til Hellingen og traf Røverne. Da disse saa, at der kom slig en Mengde Mennesker, blev de rædde og vilde fly. Nasbø tog et Pengeskrin og sprang lige paa et nærliggende Vand, der efter ham kaldes Nasbøvandet. Kjaave løb paa et andet Vand og druknede. Vandet fik efter ham Navnet Kjaavand. Vaule tog afsted hen til en Aas og hengte sig. Aasen fik derfor Navnet Vauleaasen.

